

PAPER DETAILS

TITLE: Rumeli'de Kurulan İlk Osmanli Sehri: Ergene (Kurulusundan XVI. Yüzyil Sonlarina Kadar)

AUTHORS: Hacer Ates

PAGES: 393-415

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3351916>

RUMELİ'DE KURULAN İLK OSMANLI ŞEHİRİ: ERGENE (KURULUŞUNDAN XVI. YÜZYIL SONLARINA KADAR)

Hacer ATEŞ*

Öz: Osmanlılar Rumeli'ye geçtikten sonra iskân faaliyetleri neticesinde mevcut şehirleri geliştirmişlerdir. İlerleyen zaman içinde Rumeli coğrafyasında yeni şehirler de kurulmuştur. Rumeli'de Osmanlılar tarafından kurulan ilk şehir olma özelliğini taşıyan şehir, Ergene'dir. Ergene Sultan II. Murad'ın Ergene Nehri üzerinde yaptırdığı taşköprü etrafında kurulmuş bir yerleşim ünitesidir. XV. yüzyılda Ergene olan ismi buradaki köprüye istinaden XVI. yüzyılda Cısr-i Ergene olarak anılmaya başlanmış, XIX. yüzyılda ise Uzunköprü ismini almıştır. Taşköprü civarında kurulmuş olan Ergene şehri yine Sultan II. Murad'ın yaptırdığı câmi-imaret ve diğer vakıf yapıları etrafında gelişme göstermiştir. Bu çalışmada çeşitli arşiv vesikaları ve erken dönem Osmanlı kroniklerinden istifade edilerek yeni bir şehrin kuruluş sürecindeki başlıca amiller ve gelişmesinde etkili olan unsurlar Ergene şehri özelinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Ergene, Tekke, İmaret, Osmanlı Şehri.

THE FIRST OTTOMAN CITY FOUNDED IN RUMELI: ERGENE (FROM THE FOUNDATION TILL THE END OF THE XVIth CENTURY)

Abstract: After the Ottomans moved to Rumelia, they developed their existing cities as a result of the settlement activities. In the following time, new cities were established in the geography of Rumelia. It is the city of Ergene, which has the distinction of being the first city established by the Ottomans in Rumelia. Ergene Sultan II. It is a settlement unit built around the stone bridge built by Murad on the Ergene River. In the XVth century, its name was Ergene. In the XVIth century, it began to be called Cısr-i Ergene in reference to the bridge there. In the 19th century, it was named Uzunköprü. The city of Ergene, which was established around Taşköprü, was again ruled by Sultan II. It developed around the mosque, soup kitchen and other foundation structures built by Murad. In this study, using various archive documents and early Ottoman chronicles, the main factors in the founding process of a new city and the factors effective in its development will be discussed specifically for the city of Ergene.

Key Words: Rumelia, Ergene, Dervish Lodge, Suop Kitchen, Ottoman Town.

Giriş

Sultan II. Murad zamanında Ergene nehri üzerinde inşâ edilen taşköprü ve imaret etrafında gelişen Ergene şehri adını Ergene nehrinden almaktadır. Nehrin üzerine inşâ olunan taşköprüye istinaden şehrin adı XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı belgelerinde Cısr-i Ergene olarak kaydedilmiştir¹. Köprünün Osmanlı coğrafyasındaki en uzun taşköprü olması sebebiyle XIX. yüzyıla gelindiğinde Cısr-i Ergene olan ismi terk edilerek Uzunköprü olarak zikredilmeye başlamış ve günümüze de aynı şekliyle ulaşmıştır. Ergene şehrinin kurulduğu yerde kadim bir yerleşme izine rastlanmamaktadır. Bu sebeple Osmanlıların Rumeli fetihlerini konu alan kroniklerde ismi zikredilmemektedir. Kronikler en erken olarak buradaki taşköprünün yapımı ve etrafındaki yapıların hususiyetini konu almaktadır. Ergene'de yerleşimin ne zaman başladığı, bu yerleşim ünitesinin Osmanlı idari sistemi içinde hangi statüde olduğuna dair bilgilere ise XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında rastlanmaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: hacrates@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0708-0213.

¹ Sultan Murad evkafının bulunduğu tahrir defterinde “nahiye-i Cısr-i Ergene” olarak kaydedilmiştir, BA, *TT.d*, nr. 470, s. 106.

Ergene köprüsünün inşâ edildiği yıllardan çok da uzak olmayan bir tarihte (1456) tutulmuş olan tahrir defterlerinde Ergene’nin Dimetoka nahiyesine kayıtlı bir *nefs* olduğu görülmektedir². Bu kayıt Ergene’ye ait mevcut en eski tarihli kayıt olması açısından da önem taşımaktadır. Ergene mezkûr kayıttan da anlaşılacağı üzere Dimetoka nahiyesinin alt bir ünitesini teşkil etmektedir. Bu kayıt Ergene şehrinin bulunduğu sahanın Dimetoka’nın fethi esnasında Osmanlı idaresine katılmış olduğunu göstermektedir³. Burada daha öncesinde kadim bir yerleşmenin olmaması ilk fethedildiğinde buraların boş olduğunu göstermektedir.

1466 yılına ait tahrir defterine nazaran Ergene’nin Dimetoka nahiyesinden ayrılarak Çirmen sancağına bağlı müstakil bir nahiye olduğu tespit edilmektedir⁴. Ergene nahiyesinin merkezini *nefs-i Ergene* teşkil etmektedir. Nahiyenin şehir özelliği gösteren tek merkezi *nefs-i Ergene* idi. Osmanlı idari teşkilâtında şehir ya da kasabalarının merkezleri *nefs* diye tabir edilmektedir. Şehir özelliği gösteren *nefs-i Ergene* Rumeli’de Osmanlılar tarafından kurulan ilk şehir/kasaba özelliğini taşımaktadır.

Şehrin bulunduğu mevkîde kurulmasının başlıca amili Sultan II. Murad’ın inşâ ettirdiği taşköprüdür. Köprü’nün yapımına 1427-28’de başlanmış ve 1443 (H. 847) yılında tamamlanmıştır⁵. Köprü’nün kurulduğu yer Osmanlı sefer güzergâhında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Burası Rumeli seferlerine dahil olacak Anadolu askerlerinin Edirne’ye ulaşması için takip ettiği güzergâh üzerinde yer almakta idi. Burada herhangi bir yerleşim yerinin ya da civardaki köylülerin çarşı-pazar gibi ihtiyaçlarını temin edecekleri fonksiyonel alanların bulunmaması nehrin bu kısmının halkın sıklıkla geçtiği bir yer olmadığını göstermektedir. Zira civar bölge halkını bu noktaya çekecek fonksiyonel yapıların XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığı söz konusu değildir.

Ergene nehri kıyısına yakın olan köylerin ahalisi geçiş için sıklıkla kıyılardaki küçük iskeleleri kullanmaktaydı⁶. Nehrin iki yakasından geçişlerin uzun yıllar kayıklarla yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Ergene’ye çok uzak olmayan Meriç Nehri ve Dimetoka’nın hemen yanından geçen Kızıldeli Nehri gibi nehirler üzerinde köprü bulunmasına rağmen halkın geçişi kayıklarla da sağladığına dair bilgiler bulunmaktadır⁷. Hatta Ergene Nehri’nin suyunun azaldığı zamanlarda nehri geçecek olanlar doğrudan seyahat ettikleri atlarıyla karşı kıyıya geçmekteydiler⁸. Ergene Nehri yaz aylarında çok yüksek bir debiye sahip olmamakla birlikte nehri besleyen derelerin ilkbaharda eriyen kar suları ile beslenerek yükselmesi su akışını artırmaktaydı⁹. Bu akışların yarattığı taşkınlar ve akabinde nehrin etrafında oluşan bataklıklar geçişi zorlaştırmaktadır¹⁰.

² Fatih Sultan Mehmed zamanında düzenlenmiş olan bu defter İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları içinde bulunan MC_Yz_0.000089 demirbaş numarası ile kayıtlı 1456 tarihli icmâl defteridir. Bu defter çalışmanın ilerleyen kısımlarında MC, nr. 089 olarak ifade edilecektir. Ergene hakkında ilk kayıtlar için bkz. MC, nr. 089, 2b.

³ Dimetoka’nın fethi ve bölgedeki Osmanlı iskân faaliyetleri hakkında bkz. Hacer Ateş, “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka”, *Tarih Dergisi*, S. 75, 2021/3, s. 94-95.

⁴ Ergene kısal alanındaki köylerin büyük bir kısmının Rumeli’de erken dönem Osmanlı muharip sınıflarından biri olan müsellemlere tevzi edilmesi neticesinde Ergene nahiyesi, Dimetoka’nın bünyesinden ayrılarak Rumeli’nin en önemli müsellemler merkezi olan Çirmen sancağına bağlanmıştır, bkz. BA, MAD, nr.35, 112b-119b.

⁵ Nesrin Çiçek Akçıl, “Uzunköprü”, *DİA*, XLII (2012), s. 266.

⁶ Cısr-i Ergene kazasına bağlı Lulu karyesinde kadim bir iskelenin bulunduğu anlaşılmaktadır, bkz. BA, C. NF., nr. 4/177 (6 Rebiülevvel 1135).

⁷ Tayyib M. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar)*, İstanbul 1952, s. 18-19.

⁸ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III/I, Yay. haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul 2006, s. 395.

⁹ Evliyâ Çelebi, Ergene’nin büyük bir nehir olmadığını ancak Ergene’ye akan derelerin ilkbaharda karsuları sebebiyle beslenen derelerin Ergene’ye birleşmesiyle merdeyse büyük ağaçları kökünden söken akıntıların ve taşkınların olduğunu belirtmektedir, bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III/I, s. 365.

¹⁰ 1433-34 yılları arasında Rumeli coğrafyasında bulunan ve Sultan II. Murad ile görüşmek üzere çıktığı seyahati esnasında Meriç vadisi boyunca pekçok şehre uğrayan *Bertrandon De la Broquiere* İpsala’dan geçtiği esnada Meriç nehri kenarlarının da bataklık olduğundan bahsetmiştir, bkz. *Bertrandon De la Broquierenin Denizaşırı Seyahati*, yay. haz. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000, s. 232.

Erken dönem Osmanlı kaynakları taşköprünün inşasında etkili olan unsurlar ve etrafındaki yapıların inşası ile ilgili ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. *Aşıkpaşazâde*, köprünün yerinin önceden ormanlarla kaplı, çamur ve (çökel) bataklık olduğunu belirterek buranın harami yuvasına dönüştüğünü ve haramilerin buradan geçenleri katlettiklerinden bahsetmektedir¹¹. Aşıkpaşazade köprünün teknik özelliklerine değinmezken Osmanlı erken dönem kroniklerinden *Behçetü’l-Tevârih*’te ise Edirne’de pek çok yapı vücuda getiren Sultan II. Murad’ın Ergene suyu üzerinde 174 kemerli bir taş köprü yaptırdığından bahsetmektedir¹². XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Hoca Sadettin Efendi *Tacü’l-Tevârih* adlı eserinde “*Ergene köprüsünün bulunduğu yer vaktiyle çengelistan imiş ve çoğu bucağı bataklık, ormanlık yöreleri ise haramilere sığınak olurmuş. Bu ormanlıkta gizlenen yol kesiciler, her an, gelen giden yolcuların yollarını keser, nice günahsızlara saldırmakla yok yere öldürürlermiş*” şeklinde bir rivayeti naklederek Ergene nehri üzerindeki köprünün yapılmadan önceki durumu hakkında bilgi vermektedir¹³.

Kroniklerde değinildiği üzere burada köprünün yapılmasını elzem kılan bir takım unsurların bulunduğu açıktır. Ergene nehrinin sık sık taşması ve bölgede geniş bataklıkların meydana gelmesi seferler esnasında ordunun geçişini zorlaştırmaktadır. Ayrıca buraların ıssız ve güvenlik sorunu oluşturan bir yer olması burada düzenlemeye gidilmesini zorunlu kılmıştır. Sultan II. Murad buradaki olumsuz koşullara son vermek, geçişi daha güvenli ve kesintisiz hale getirmek üzere nehrin üzerine büyük bir taşköprü inşâ ettirmiştir¹⁴. Ergene Köprüsü, Edirne’deki Üç Şerefeli Câmî ile beraber yapılmaya başlanmış ve 1443’te tamamlanmıştır. Köprü 1392 metre uzunluğunda olup 174 gözden oluşmaktadır¹⁵. Timurtaş Bey ile oğlu Osman Çelebi ve kardeşi Gazi İshak Bey nezaretinde Mimar Muslihuddin ile Usta Mehmed tarafından inşâ edilmiştir. Sultan II. Murad Varna zaferinden sonra köprünün açılışını yapmıştır. Köprünün inşası tamamlandıktan hemen sonra câmî ve imaretin de tamamlandığı anlaşılmaktadır¹⁶. İmaretin 1456 yılına ait vakfiye kaydında imaret binasının 14 Ağustos 1447’de (Gurre-i Cemâziye’l-ahir 851) vakfedildiği kayıtlıdır¹⁷.

Ergene Nehri üstünde taşköprünün faaliyete geçmesi Ergene’nin kuzey cihetinde Edirne başta olmak üzere Rumeli şehirleriyle, güney cihetinde ise Gelibolu üzerinden Anadolu ile irtibatını üst seviyeye çıkarmıştır. Aktif bir ulaşım ağı içine dahil edilen köprünün etrafı yeni bir yerleşime sahne olmuştur. Köprünün güneydoğu cihetinde inşâ edilen Sultan II. Murad Câmîi ve imaret yapıları Ergene’nin nüvesini teşkil etmiştir. Bu çalışmada Rumeli’de Osmanlıların kurdukları ilk şehrin şehrin kuruluş sürecindeki başlıca amiller ve gelişmesinde etkili olan unsurlar Ergene şehri özelinde ele alınacaktır.

1- Ergene Şehri’nin Kuruluş Yeri ve İlk Sakinleri

Sultan II. Murad’ın Ergene köprüsünün yerinin tayininde köprübaşında medfun olan Mahmud Baba’nın mânevî etkisinin olduğuna temas edilmektedir¹⁸. Bu bilgi Ergene’nin XV. yüzyıldan önceki durumu yani burada henüz bir şehir kurulmazdan evvel bulunduğu sahadaki ilk yerleşimin hususiyeti hakkında bazı ipuçlarını ihtiva etmesi açısından oldukça önemlidir. Kaynaklarda ismi zikredilen Mahmud Baba Rumeli’nin fethi sırasında Anadolu’dan gelen Bektaşî dervişlerinden biridir. Ergene’nin müstakil bir nahiye olmadan önce bağlı bulunduğu Dimetoka ve çevresi Sultan I. Murad

¹¹ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri-I*, İstanbul 1949, s. 171 *Aşıkpaşazâde*, s. 171.

¹² Şükrullah, *Behçetü’l-Tevârih*, Haz. N. Atsız, İstanbul 1947, s. 62.

¹³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’l-Tevârih II*, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1979, s. 165.

¹⁴ Köprünün teknik özellikleri için bkz. Cevdet Çulpan: *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara 1975, s. 99-102.

¹⁵ Halil İnalçık, “Murad II”, *DİA*, XXXI (2020), s. 172.

¹⁶ Nesrin Çiçek Akçıl, *a.g.m.*, s. 226.

¹⁷ XV. yüzyılda Sultan II. Murad’ın Ergene’deki vakıflarının kuruluşu, işleyişi ve gelirleri hakkında ayrıntılar için bkz. Cengiz Parlak, “Sultan II. Murad’ın Köprübaşındaki Hayrâtı Ergene İmareti (XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Evkâfi ve İdaresi)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 52, 2022 (Eylül), s. 122.

¹⁸ Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, Yay. Haz. Niyazi Adıgüzel- Raşit Gündoğdu, C. III, İstanbul 2014, s. 1959; Kezâ bkz. Tayyib M. Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 216.

ile birlikte Rumeli fütûhâtında yer alan Bektaşî dervişlerin yerleştiği sahaların başında gelmekte olup burada çok sayıda Bektaşî tekke/zâviyeleri açılmıştır¹⁹.

Dimetoka nahiyesinde ve çevresinde Çakmak Dede²⁰, Abdal Cüneyd²¹, Ahi Dinek/Dink²², Kanad Abdal ve Hızır Baba gibi Bektaşî dervişlerinin tekkeleri bulunmakta idi²³. Bu sahadaki en eski tekke/zâviye Kızıl Deli Seydi Ali Sultan tekkesi idi²⁴. Kızıl Deli Sultan Dimetoka yakınlarında sonradan kendi adıyla anılacak olan Kızıl Deli Nehri’nin kenarındaki bir derbendin yanına yerleşmiştir. Sultan I. Murad’ın vefatı üzerine Osmanlı tahtına geçen Yıldırım Bayezid, fetihlerde büyük yardımı görülen Seyyid Ali Sultan’ın tekkesine gelir olarak 1402 (804) yılında Darıbükü, Büyükviran ve Tıfulluviran adlarında üç köyü temlik etmiştir²⁵. Ergene nehri kenarında medfun olan Mahmud Baba’nın da bu muhitte bir tekkesi bulunmaktaydı. XVII. yüzyılda Ergene’den geçen Evliyâ Çelebi köprüünün şehir tarafı başında Mahmud Baba Sultan tekkesinden bahsederek tekkenin Bektaşî fukaraları ile dolu olduğunu ve tekkeye gelen adaklarla geçindiklerinden bahsetmektedir²⁶. Mahmud Baba tekkesinin vakfiyesi bulunmadığı sebepten daha sonraki yıllarda akıbeti hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir²⁷. Ancak türbesine bir türbedâr tayin edilmesi ile ilgili kayıttan anlaşılaacağı üzere geriye sadece türbesi kalmıştır²⁸.

Zâviyeler, dervişlerin müridleriyle toplandıkları bir mekân olmakla birlikte oldukça farklı işlevleri de üstlenmişlerdir. Osmanlı Beyliği’nin henüz kurulma aşamasında olduğu dönemlerde Osman Gazi’nin fetihleri sırasında zâviyelerin bir karargâh ve rehberlik hizmeti verdiği bilinmektedir²⁹. Ayrıca han ya da kervansaray gibi yapıların olmadığı ıssız yerlerde şehir dışından gelenlerin geceyi güvenle geçirmek için konakladıkları yerler arasında zâviyeler de bulunmaktadır³⁰. Bunların yanı sıra ıssız ve تنها yerlerin güvâliğinin sağlanması hususunda zâviyeler bir nevi derbend görevi üstlenmişlerdir³¹.

¹⁹ “Vesâik-i Bektaşiyân” adlı mecmua Osmanlı coğrafyasında kurulmuş olan Bektaşî tekkeleri hakkında bilgi vermektedir. Bu kaynağa göre Osmanlı coğrafyasında bulunan 202 tekkeden 45’i Rumeli’de bulunmaktadır. Rumeli’de bulunan Bektaşî tekkelerin listesi için bkz. Ayşe Değerli-Yusuf Küçükdağ, “Vesâik-i Bektaşiyân’da Yer Almayan Rumeli’deki Bektaşî Yapıları (1400-1826)”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2017/13, s. 107.

²⁰ M. Tayyib, Gökbiçin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar)*, İstanbul 1952, s. 216.

²¹ Abdal Cüneyd’in Dimetoka’da köprübaşında yaptırdığı zâviye için Murad Hüdavendigâr tarafından Dimetoka yakınlarındaki bir arazi vakfedilmiştir, bkz. BA, *TT.d*, nr. 20, s. 321.

²² Ahi Denk (Denek) zâviyesi bizzat Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Yıldırım Bayezid, ayrıca Dimetoka çarşısı içinde bir başhâne yaptırarak gelirini bu zâviyeye vakfetmiştir, bkz. BA, *TT.d*, nr. 370, s. 30.

²³ Çakmak Dede zâviyesine Sultan II. Murad tarafından Dimetoka’da bir çiftlik vakfedilmiştir, bkz. BA, *TT.d*, nr. 20, s. 263.

²⁴ Levent Kayapınar, “XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka’da Bektaşî Tekke ve Zâviyeleri”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2018/18, s. 139.

²⁵ Abdal Musa velayetnâmesine göre Seyyid Ali Sultan Horasan’dan Osmanlı topraklarına geldiğinde bir müddet Bursa’da bulunmuş Orhan Bey ile görüşmüştür. Ardından Ege taraflarına geçerek burada Aydınoglu Umur Bey’in Rumeli hareketlerine katılmış, akabinde Karesi Beyi’nin himayesine girmiştir. Karesi Beyliği’nin Osmanlı’ya ilhakıyla Karesi ümerası ile birlikte Osmanlı’nın Rumeli fütuhâtı içinde yer almıştır, bkz. Haşim Şahin, “Seyyid Ali Sultan”, *DİA*, XXXVII (2009), s. 49; Umur Bey’in Bizans iç karışıklıkları döneminde yardıma gittiği eş imparator Kantakuzen, Dimetoka sarayında ikamet etmekteydi. Dimetoka ve etrafının fethi ve bölgede Osmanlı iskânı hususunda bkz. Hacer Ateş, *a.g.m.*, s. 93. Kızıl Deli Sultan Osmanlı öncesinde aşına olduğu Dimetoka ve etrafında Osmanlı fethiyle birlikte yerleşmiş olmalıdır.

²⁶ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V/II, Yay. haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2010, s. 448.

²⁷ Mahmud Baba tekkesi Rumeli’de mevcut olmayan tekkeler içerisinde kaydedilmiştir, bkz. Ayşe Değerli-Yusuf Küçükdağ, *a.g.m.*, s. 121.

²⁸ Ergene köprü başında bulunan Mahmud Baba’nın türbesine türbedâr atanması ile ilgili bkz. BA, *C. EV*, nr. 504/25495. Mahmud Baba türbesi Ergene’nin girişinde olup Sultan II. Murad Câmii ile köprü arasında yer almaktadır. Günümüzde Uzunköprü Belediye Çay Bahçesi içinde kalmıştır.

²⁹ Ahmet Güneş, “16. Yüzyılda İznik’te Zâviyeler ve Gelir Paylaşımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, 2004, s. 121.

³⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kaycıoğlu, İstanbul 2000, s. 76.

³¹ Zâviyeler, tesis etmiş oldukları yerlerde gelip geçen yolculara hizmet etmekte, mukabilinde de bulundukları yerler kendilerine evlâdlık vakıf olarak kaydedilmekteydi. Dervişler bendi bekleyerek asayişin temin edilmesine de gayret

Osmanlı belgelerinde derbendçilere ihtiyaç duyulan yerlerin “*mahûf ve muhâtara olan, kuttai tarîk ve haramîden hâlî olmayan*” yani korkulu, tehlikeli ve sık sık eşkıya baskınlarına maruz kalan yer olması gerekliliği vurgulanmaktadır³². Ancak teşkilâtı bir şekilde derbendlerin düzenli hale getirilmesi Rumeli’nin fethi hadiselerinden çok sonrasına denk gelmektedir³³. Dolayısıyla derbend teşkilâtı kurulmazdan önce Rumeli fethiyle birlikte bu coğrafyaya gelip yerleşen dervişler geçitlerin bulunduğu ıssız tenha bölgeleri koruyup kollamak, gelip geçenlerin kısa süreli barınma ve iaşesinin temini gibi hizmetleri görmekte idiler. Bu hizmetleri karşılığı tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmaktaydılar³⁴.

Erken dönem Osmanlı kroniklerde Ergene’de taşköprü yapılmazdan evvel etrafındaki ormanlık alanlarda eşkiyaların ve yol kesenlerin gizlenip buradan gelen geçene zarar verdiği hatta katlettiği yer almaktadır. Bu bilgi, bu civarda güvenli geçişi sağlayacak kimselerin bulunması zorunluluğuna da açıklık getirmektedir. Mahmud Baba zâviyesinin buradan gelip geçenlere güvenli bir geçiş ve konaklama imkânı sağlaması maksadıyla Sultan I. Murad ya da Yıldırım Bayezid’in izniyle açıldığı kuvvetle muhtemeldir. Derbend hizmeti gören bu zâviyenin daha sonra küçük bir kırsal iskân ünitesini meydana getirdiği muhakkaktır. Zira zâviyelerin bulunduğu yerler bir süre sonra etrafına toplanan nüfus ile birlikte bir köye dönüşmekte idi³⁵. Bu köylerin ilk sakinleri dervişlerin aileleri ve yakınları idi. Dervişlerin müridleri ekseriya kendi aile ve soylarından müteşekkildi³⁶. Bu mîval üzere Ergene şehrinin kurulduğu yerde, henüz şehir kurulmazdan önce oluşan ilk yerleşimin sakinlerinin de bu zâviye mensupları olduğu anlaşılmaktadır. Köprü civarında mevcut sakinlere ilâve olarak XV. yüzyılın ilk yarısında köprünün inşaatında çalışan işçiler ile birlikte asayişten sorumlu askeri birliklerin de buraya yerleşmiş olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Ergene’ye ait ilk bilgileri içeren ve köprünün inşâsından yaklaşık 10 yıl sonra tutulmuş olan tahrir defterinde Ergene’de henüz mahalle özelliği göstermeyen *bölük* ve *divan* olarak kayıtlı askeri nitelikli grupların şehir sakinleri içinde yer alması, köprünün güvenliği hususunda burada daimi bir yerleşimin mevcut olduğunu işaret etmektedir³⁷.

Bölük ve ehl-i divan gibi gruplar daha ziyade Osmanlı Beyliği’nin kuruluş yıllarında Anadolu’da yaygın halde bulunmaktaydı³⁸. Ancak Rumeli’nin fethiyle birlikte gerek bölgenin şenlendirilmesi gerekse muharip birliklerin temini hususunda bu grupların Anadolu’dan Rumeli’ye nakli söz konusu olmuştur. Ergene’ye yakın Ferecik ve Keşan gibi nahiyelerde de bu gruplara rastlanmaktadır³⁹. Ergene’de bulunan bölük adıyla anılan grupların zâviyeye yakın yerde yaşıyor olduklarını söylemek mümkündür. Ergene’ye ait buraya kadar olan veriler bir araya getirildiğinde Ergene nehri kenarında ilk yerleşimin derbend işlevi gören bir zâviye etrafında teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Sultan II. Murad’ın yaptırdığı köprü ve köprübaşındaki câmi, imaret ve diğer vakıf yapıları bu yerleşimin şehre

ediyorlardı. Bu bakımdan zâviye ve tekkeleri derbend, geçit yerlerinde kuruyorlardı. Zamanla bu zâviye etrafında bir iskân topluluğu meydana gelerek ıssız yerlerin şenlendirilmesine sebep oluyordu, bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı*, 2. Baskı (Eren Yayınları), İstanbul 1990, s. 101.

³² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK yay., Ankara 1991, s. 156.

³³ Osmanlı taşra teşkilâtı içerisinde derbend teşkilâtı, bir müessese olarak II. Murad ve II. Mehmed dönemlerinden itibaren takip edilebilmektedir, bkz. Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 18.

³⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler; *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 292.

³⁵ Ö. L. Barkan, “*İskân ve Kolonizasyon*”, s. 294-299.

³⁶ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 284-285.

³⁷ MC, nr. O89, 4a.

³⁸ Anadolu’da bilhassa Canik sancağında ehl-i divan, bölük gibi askeri grupların varlığı dikkat çekmektedir, bkz. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 30-31; Keza Canik sancağına bağlı Ordu kazasında divan ve bölük aynı manada kullanılmakta olup bunlar nahiyeyi oluşturan niyâbetin alt birimini teşkil eden coğrafi mıntıkaları ifade etmekteydi. Örneğin Canik sancağına ait tahrir defterlerinde nefis-i Ordu’nun Bolaman bölgesi bölük olarak tanımlanmıştır, bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985, s. 41-49.

³⁹ MC, nr. O89, 35a.-58a.

dönüşmesini sağlayacaktır. XV. yüzyıl belgelerinde bu yerleşim yeri artık nef-i Ergene olarak kayıtlarda yerini almıştır.

2- Şehrin Merkezi: XV. Yüzyılda Nefs-i Ergene

Osmanlı belgelerinde *nefs* diye tabir olunan yerlerin şehir/kasabaların merkezlerini ifade etmek üzere kullanıldığı bilinmektedir. Nefs olarak kabul edilen yerlerde mutlak suretle bir kadı ya da naibi bulunmaktaydı⁴⁰. Bir yerleşim biriminde *kadın*ın bulunuyor olması oranın etrafındaki kırsal alan yerleşmelerinin yönetim merkezi olduğunu da göstermektedir. Kadı, yetki dahilindeki küçük ünitelerin, yani her nahiyenin başına bir naib tayin edebilmektedir. Nâiblerin görevi kadı adına onun görevini ifa etmektir⁴¹. 1485 yılına ait kayda göre Ergene’de bir kadı nâibinin bulunduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıla ait arşiv belgelerine göre Ergene’de artık naib değil bir kadı bulunmaktadır⁴². Ergene’nin nüfusu XV-XVI. yüzyılda neredeyse 1500 kişiyi geçmemiştir. Bu nüfus küçük bir Osmanlı şehri için dahi az sayılacak bir orandır. Burası küçük bir yerleşme olmasına rağmen burası bir yönetim merkezi olması sebebiyle bir şehir/kasaba olarak kabul edilmiştir.

Modern kaynaklarda şehir; nüfus miktarı, fonksiyonel yapıları, üretim-tüketim faaliyetleri, kapladığı alan, yönetim mekanizması vs. unsurlar göz önünde bulundurularak tarif edilmektedir⁴³. Fakat Osmanlı literatüründe şehrin karşılığı aslında nettir. Gerek erken dönem kronikleri gerekse Osmanlı belgeleri bir yerleşmenin şehir ya da kasaba olarak kabulü hakkında bir nokta üzerinde ittifak halindedir; Cuma Câmii’nin mevcudiyeti. İkinci olarak ise çarşı-pazar yeri gibi alışveriş imkânı sağlayan mekânların bulunuyor olması gelmektedir. Aşıkpaşazade’nin Ergene köprüsünün inşâ süreci ve etrafındaki yapıları anlattığı pasaj Ergene’deki yerleşmenin statüsünü belirtirken aynı zamanda şehir kavramının neyi ifade ettiği ve bir yerleşmenin hangi şartları sağlaması halinde şehir hüviyeti kazandığı sorusuna da açıklık getirmektedir. Aşıkpaşazade’nin Ergene hakkındaki verdiği bilgiler Osmanlı şehir tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Mezkûr eserde “...ol arada bir âli binâ bile köpri yapdurdı. Köprünün iki başını ma’mur etti. Şehir etdi. İmâret, cum’a mescidi yaptı. Hamam ve bazar yapıldı...”⁴⁴ şeklinde geçen anlatım bir Osmanlı şehrinin haiz olduğu vasıfları ortaya koymaktadır. Benzer tanımlamalar Osmanlı kanunlarında da yer almaktadır. Osmanlı kanunlarında bir yerleşmenin şehir/kasaba olabilmesi için, orada dükkân, han, kervansaray, hamam bina edilmesi lâzım geldiği belirtilmektedir⁴⁵. Bu minval üzere Osmanlı şehir çalışmalarında sık sık zikredilen ve genel kabul görmüş bir tanım olarak şehir “cuma kılınır ve pazar durur yer” şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁶. Sultan II. Murad, köprünün inşâsının bitiminden sonra burada bir Cuma câmii yaptırarak buradaki yerleşmeyi bir şehre dönüştüren ilk adımı atmıştır. İmaret, hamam ve pazarın eklenmesi ile bir Osmanlı şehri ortaya çıkmıştır.

Osmanlı şehirlerinin merkezini teşkil eden Cuma câimleri şehir halkının ve şehrin etrafındaki kırsal alanda meskûn olanların Cuma günlerinde bir araya geldikleri ve Cuma namazını edâ ettikleri yer olarak önem taşımaktadır⁴⁷. Şehirlerde ya da köylerde câminin haricinde ibadet yeri olan mescidler sadece vakit namazlarının kılındığı yerler olup burada Cuma namazı kılınmamaktaydı. Mescidler şehir

⁴⁰ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 46.

⁴¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994, s. 25-26.

⁴² BA, MD, no: 9, 31/85; no: 58, 43/124; no: 48, 325/955; no: 69, 24/43.

⁴³ Şehrin farklı tanımları hususunda bkz. Alpaslan Aliagaoglu- Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, Ağustos 2016, s. 204-206.

s. 204-206.

⁴⁴ Aşıkpaşazâde, s. 171.

⁴⁵ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 12.

⁴⁶ Osmanlı belgelerinde şehrin tanımı için bkz. İlhan Şahin, “Şehir”, *DİA*, C. XXXVIII (2010), s. 447.

⁴⁷ Cumâ câimlerinin özellikleri ve Osmanlı şehirlerindeki yeri hususunda bkz. Suraiya Faroqhi, “A Map Of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)”, *Osmanlı Araştırmaları, IV*, İstanbul 1984, s. 161-173.

merkezindeki câmiden çok uzakta ise ancak devletin özel izniyle câmîye dönüştürülebilmekteydi⁴⁸. Bu sebeple mescidlerin bulunduğu mahalleler ya da köylerin ahalisi merkezdeki câmîye gitmek durumunda idiler. Bu durum şehir merkezi ile kırsal alan arasında devamlı bir iletişimi de beraberinde getirmekte idi. Yakın köylerden şehir merkezine gelen köylülerin kimi ürettikleri tarımsal ürünleri şehirde satma fırsatı bulurken kimileri de kendi imâl edemediği tüketim mallarını buradan temin etmekteydi. Bu döngü şehirde ticaret ve çarşı-pazar aktivitelerini beraberinde getirmekteydi. Bu sebeple şehrin merkezi konumuna yerleşmiş olan Cuma câmîlerinin etrafı çarşılar, pazaryeri ve dükkânlarla çevriliydi. Ergene nefsinde Cuma câmîsinin varlığı, yargı biriminin bulunuyor olması ve çarşı-pazar yeri ile dükkânların mevcudiyeti Ergene nefsinin kırsal alan yerleşmelerinden ayrıldığını göstermektedir. Burası XV. yüzyılın ikinci yarısında mevcut tüm yapılarıyla birlikte klasik bir Osmanlı şehri görünümü arz etmektedir.

Şehirleri kırsal alan yerleşmelerinden ayıran en belirgin özelliklerinden biri mahallelerden müteşekkil olmasıydı⁴⁹. Kırsal alan yerleşmelerinin bazılarında mahalleler bulunuyor olsa da mahalle daha çok şehir ve kasabaların alt ünitelerini teşkil etmekteydi. Osmanlı şehirlerinde *mahalle*, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan bir topluluğun yaşadığı yer idi; diğer tanımıyla, aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir⁵⁰. XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında nef-i Ergene’de *Mahalle-i Şehirliyan-ı Ergene* adıyla yalnızca bir mahalle mevcuttu⁵¹. XV. yüzyılda şehrin tek câmîsi olan Sultan II. Murad Câmîi bu mahallenin merkezini teşkil ediyordu. Şehirliyan Mahallesi klasik bir mahalle olmaktan ziyade şehrin tüm fonksiyonel yapılarını ihtiva etmesi sebebiyle adeta şehrin kendisi idi. XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında Ergene’de yerleşim plânının Mahalle-i Şehirliyan ve onun dışında kalan kısımlardan ibaret olduğu tespit edilmektedir. Bu yerleşim plânı üzerinden şehrin gelişme sürecini takip etmek mümkündür.

a- Şehirliyan Mahallesi: Sultan II. Murad Câmîi ve İmareti Etrafındaki Yerleşim

Şehirliyan Mahallesi, Ergene’nin XV. yüzyılda mahalle başlığı altında kayıtlı tek yerleşim ünitesi idi. Mezkûr mahalle Sultan II. Murad Câmîi, imaret ve etrafındaki vakıf yapılarından müteşekkil bir yerleşme idi. İmaretler Türk-İslâm şehirlerinin oluşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. İmaretlerin kurulduğu bölgeler kısa sürede cazibe merkezi haline gelerek yoğun nüfus kitlelerini kendine çekmekte ve bu hareketlilik yeni bir semtin ya da yerleşim ünitelerinin oluşmasına vesile olmaktadır⁵². Osmanlı şehirlerinde imaret kurma geleneği Orhan Bey ile birlikte başlamıştır⁵³.

Orhan Bey’den itibaren Osmanlı sultanları bu geleneği yaşatarak Anadolu ve Rumeli’nin çeşitli şehirlerinde imaretler kurmuşlardır. Rumeli’nin fethiyle birlikte ele geçirilen kadim Bizans şehirleri, vakıf yapıları ve imaret siteleri sayesinde kısa sürede Türk-İslâm şehrine dönüşürken mevcut sınırların dışına çıkarak büyük gelişme göstermişlerdir. Edirne’de, Dimetoka’da pekçok mahalle imaretler etrafında kurulmuş ve gelişmiştir⁵⁴. Ancak Ergene’de inşa edilen imaret bizzat şehrin kuruluşuna

⁴⁸ Benzer bir uygulamaya Ergene’nin hemen batısında bulunan Dimetoka’da rastlanmaktadır. Dimetoka’nın Oruç Bey Mahallesi sâkinleri şehrin merkezindeki ulu câmiden uzakta olduklarını, soğuk kış günlerinde ve yağmurlu havalarda Cuma namazına gitmekte zorluk çektiklerini bildirerek mahallelerindeki mescidin câmîye çevrilmesini talep etmişler ve istekleri uygun görülerek izin verilmiştir, bkz. BA, C.EV. 227/ 11350.

⁴⁹ Özer Ergenç, *Şehir Toplum Devlet-Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 25.

⁵⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirleri’nde ‘Mahalle’-nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s. 69.

⁵¹ MC, nr. O89, 2b.

⁵² Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tazına Ait Çalışmalar”, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/ 1-2 (İstanbul 1963), s. 239.

⁵³ Osmanlı kuruluş coğrafyası içinde yer alan ve Beyliğin ilk yönetim merkezi olan Bilecik’te bir imaret bulunmaktadır. Bu imaretin I. Murad zamanında inşa edildiği düşünülmekle birlikte 1331 yılında Orhan Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır, bkz. Enis Karakaya, “Orhan Gazi Câmîi ve İmareti”, *DİA*, XXXIII (2007), s. 386; keza bu hususta bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi’nin İlk Devri (1230-1402)-I*, İstanbul 1966, s. 30.

⁵⁴ Edirne’de Yıldırım Bayezid külliyesi kalenin dışında kurulmak suretiyle yeni bir yaşam alanı oluşturarak şehrin kale dışında gelişmesini sağlamıştır. Külliye câmî ve imareten müteşekkildir, bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne İmaretleri*, İstanbul

vesile olmuştur. Yukarıda da izah edildiği üzere Sultan II. Murad’ın köprübaşında inşâ ettirdiği câmi ve imaretten oluşan yapılar topluluğu burada şehrin nüvesini teşkil etmiştir.

İmaretler daha ziyade aşevi olarak kurulmuş olup zamanla etrafına inşâ edilen câmi, mescid, medrese, tabhâne (aşevi), dârülit’âm, dârüşşifâ, kervansaray, muvakkithâne, türbe gibi birimlerin tamamını kapsayan bir yapılar topluluğu/külliyeye haline dönüşmüştür⁵⁵. İmaret, külliye’nin bir parçası olan aşevi manasında da kullanılmakta idi⁵⁶. Kroniklerde Sultan Murad’ın imaretin faaliyete geçmesiyle birlikte ilk pişen yemeği kendi elleriyle dağıttığı bilgisinden hareketle Ergene’deki imaretin aşevi manasında kullanıldığı açıklığa kavuşmaktadır⁵⁷. Ancak XV. yüzyılın sonlarına doğru imaret ve câmi etrafında matbah, şadırvan, ambarlar, fırın, hamam, kervansaray, bozahâne ve çeşitli dükkânlardan oluşan yapılarla burası külliye formunda bir yapı oluşturmıştır. Bu yapıların 14 Ağustos 1447’de Sultan II. Murad tarafından vakfedildiği görülmektedir⁵⁸. Sultan II. Murad’ın Edirne’de yaptırdığı imaret Ergene’de inşâ olunan imaretten daha kapsamlı ve büyüktür. Ergene şehrinin nüvesini teşkil eden Sultan II. Murad imareti ise bugün mevcut değildir⁵⁹.

Sultan II. Murad külliyesi Ergene’nin XV. yüzyılda tek mahallesi olan Şehirliyan Mahallesi içinde yer almaktaydı. 1456’da hizmetkâran-ı imaret-i Ergene başlığı altında 17 kişinin Şehirliyan mahallesinde oturdukları anlaşılmaktadır⁶⁰. Şehrin gelişim yönü göz önünde bulundurulduğunda Şehirliyan Mahallesi’nin Sultan Murad yapılarının güney cihetinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bugün şehrin sokakları arasında mevcudiyetini koruyan *Boyacı, Bezirci, Testici, Arabacılar, Hamam Aralığı* gibi sokak isimleri Ergene çarşısında var olan eski meslek ya da işletmelerin isimlerini yansıtmaktadır. Şehrin diğer kısımlarında bu gibi meslek adlarına ait sokak ya da mahalle ismine rastlanmamaktadır. XV. yüzyılın sonlarına doğru tutulmuş (1485) olan tahrir defterinde Ergene’deki meslekî zümrelerin yoğun olarak Şehirliyan Mahallesi’nde kayıtlı olması, çarşı-pazar ile dükkânların burada bulunması, mahallenin yerinin Câmi’nin güneyinde olduğu konusunda şüphe bırakmamaktadır⁶¹.

Ergene’de XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Câmi, çarşı/dükkânlar ve iskân mahalleri sıralamasıyla gelişen bu şehirleşme geleneği günümüze kadar aynı biçimde devam edegelmiştir. Şehrin kuruluşundan bugüne kadar olan fiziksel gelişimi takip edildiğinde yerleşim alanlarının, daha ziyade câminin güney cihetinde olmak üzere doğu ve batı istikametinde yoğunlaştığı, şehre eklenilen mahallelerin XX. yüzyıla kadar genellikle güney yönünde kurulmuş oldukları tespit edilmektedir. Bu yerleşim geleneği şehrin kurulduğu yıllardan itibaren aynı şekliyle korunmuştur. Şehirliyan Mahallesi, XV. yüzyıl sonlarında Sultan Murad Câmi’ni ve imaretini içine alacak şekilde, çarşı ve dükkânlarla birlikte câmiyi güney yönden çevreleyen mahalle görünümündeydi.

1991, s. 22-24; Yıldırım Bayezid Câmiî küçük bir câmi olmasına rağmen imaretinin büyüklüğü dikkat çekmektedir, bkz. Rif’at Osman, *Edirne Evkaf-ı İslâmiyye Tarihi*, Osmanlıca’dan Sadeleştiren: Ülkü (Ayan) Özsoy, C. I, İstanbul 1999, s. 82.; Sultan I. Murad döneminde Edirne’den önce yönetim merkezi olan Dimetoka’nın şehirleşme süreci hakkında bkz. Hacer Ateş, *a.g.m.*, s. 101-106.

⁵⁵ İmaret terimi ve içeriği hususunda bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, *DİA*, XXII (2000), s. 219.

⁵⁶ Türkler câmi, medrese, hastahane, aşhane, misafirhane, hanıkah hattâ türbe, kale, minare binalarına kadar ayrı ayrı olduğu gibi hepsi bir arada olarak da umumiyetle imaret adını vermektedirler, bkz. Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939, s. 5.

⁵⁷ Kronikte bu kısım “...ol arada bir âli binâ ile köpri yapdurdu. Köprünün iki başını ma’mur etdi. Şehir etdi. İmâret, Cuma mescidi yaptı. Hamam ve bazar yaptı. Gelen giden misafirlere ziyafetler eder, ni’metler bişürürler. Ve ol vaktin kim imâretin kapısı açıldı. Sultan kendi Edreneden ulemayı ve fukarayı aldı. Ol imarete vardı. Bir nice gün ziyafetler etdi. Akçalar ve filoriler üleşdirdi. Evvel taam bişdüğü gün kendüsü mübarek eliyle fukaraya verdi. Ve çırağın da kendü uyardı...” şeklinde geçmektedir, bkz. *Aşıkpaşazâde*, s. 171.

⁵⁸ Sultan II. Murad’ın Ergene’deki vakıf yapıları ile ilgili ayrıntılı bir çalışma Cengiz Parlak tarafından kaleme alınmıştır. Mezkûr çalışmada Sultan II. Murad’ın vakfiyesinde imaretin kuruluş tarihi *gurre-i Cemâziye’l-ahir 851* olarak geçmektedir, bkz. Cengiz Parlak, *a.g.m.*, s. 112.

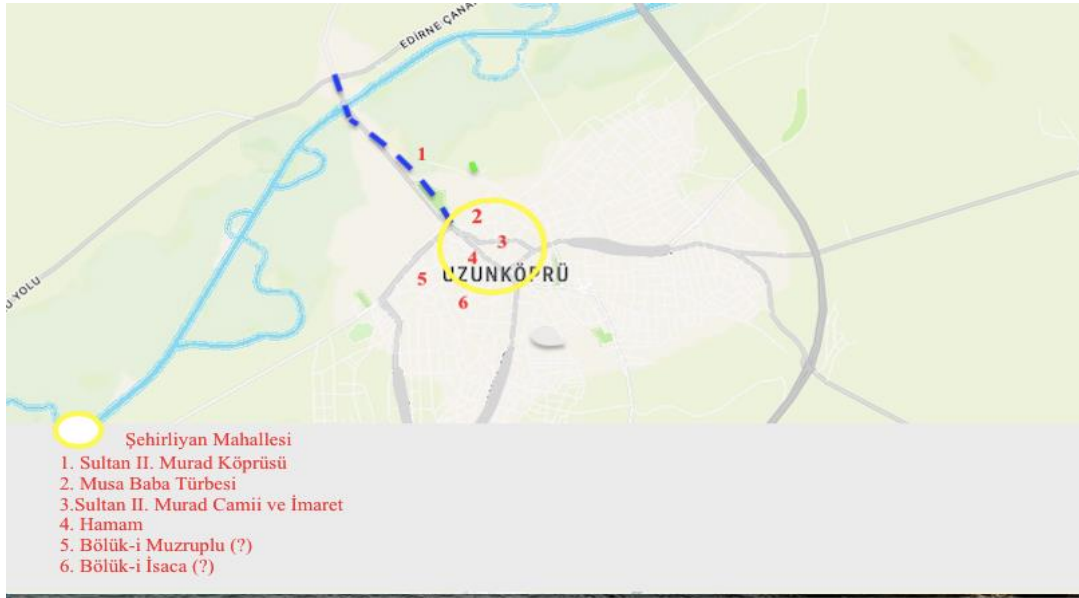
⁵⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi- İ. Yüksel Aydın, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1976, s. 252.

⁶⁰ MC, nr. O89, 2b.

⁶¹ BA, TT.d, nr. 20, s. 291.

Ergene’de 1456’da *Şehirliyan Mahallesi* haricinde mahalle olarak anılan başka bir şehir ünitesi bulunmamaktaydı. Ancak mezkûr mahallenin haricinde *Bölük-i Muzruplu* ve *Bölük-i İsaca* adıyla kayıtlı iki grubun meskun olduğu anlaşılmaktadır. Bu gruplar henüz mahalle formunda bir yerleşim oluşturmadıkları sebepten olsa gerek bir mahalle başlığı altında kaydedilmemişlerdir. Burası nef-i Ergene’de *bölük* olarak adlandırılan askeri sınıfın bir arada yaşadığı bölüm olarak nitelendirilebilir. Bölük-i Muzruplu’da 52 çift, Bölük-i İsaca’da ise 51 çift arazi bulunmaktaydı. Bölük başlığı altında kayıtlı kimselerin ziraatle uğraştıkları, herhangi bir zanâat dalıyla meşgul olmadıkları anlaşılmaktadır. İstisnâî olarak bu gruplar içinde 3 kişi cullâh, 2 kişi de hayyat olarak kayıtlıdır.

Şehirliyan Mahallesi çarşı ve dükkânların bulunduğu kesim olması sebebiyle bu mahallenin merkezinde ziraat yapılacak arazinin bulunması söz konusu değildir. Ancak Şehirliyan Mahallesi’nde ziraatle meşgul olan 9 çift hanesinin varlığı söz konusudur. Bunların ise mezkûr mahallenin kuzey cihetinde meskûn olduklarını söylemek mümkündür. Bölük-i Muzruplu ve Bölük-i İsaca olarak kayıtlı olan grupların Şehirliyan Mahallesi’nin güney sınırında olduğunu tahmin etmekteyiz ki ilerleyen kısımlarda bu tahminlerin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin güney kısmı XVI. yüzyılda ve sonrasında yeni mahallelerin kurulduğu kısmı teşkil edecektir.

Harita 1- 1456 Yılında Ergene’de Fonksiyonel Yapılar ve İskân Birimleri

XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında henüz yeni kurulmuş bir yerleşme olan Ergene’nin nüfusu 212 hane olup yaklaşık 1.060 kişi civarındadır. Ergene’de gayr-ı Müslim unsurlara rastlanmamaktadır. XV. yüzyılda bir Osmanlı şehrini oluşturan gerekli koşulları sağlamış olmakla birlikte mahalle sayısının tek mahalle ile sınırlı kalması, fonksiyonel alanlar arasında yer alan ekili arazilerin mevcudiyeti, Ergene’nin kurulduğu yıllarda henüz klasik bir şehir görüntüsü arz etmediğini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda nef-i Ergene’ye ait olan ilk deftere göre şehrin sakinleri ve meskun oldukları yerlerin hususiyetleri bulunmaktadır.

Sakinlerin Hususiyeti	Yerleşim Ünitesi/ Topluluk			
	Bölük-i Muzruplu	Bölük-i İsaca	Mahalle-i Şehirlüyan	Hizmetkâran-ı imaret-i Ergene
Çift	51	50	8	3
Bennak	22	33	53	7
Bive	-	1	-	-
Münazalı	1	1	1	-
İmam	-	1	-	-
Mimar	-	-	1	-
Kethüdâ	1	-	-	-
Ehl-i divan	-	-	-	7
Anadolu yayası	-	-	1	-
Hane	74	78	60	17

Tablo 1- 1456’da Ergene’de Nüfus ve Yerleşim

3- XV. Yüzyıl Sonlarında Şehirleşme Süreci: 1485 Yılında Ergene

XV. yüzyıl sonlarına ait tahrir defterleri ve vakıf muhasebe kayıtları Ergene’de gerçekleşen büyük değişimin izlerini yansıtmaktadır. 1485 yılına ait kayıtlara nazaran bu değişimin şehir dokusunda olduğu dikkat çekmektedir. Fatih devri defterinde *bölük* olarak kaydedilmiş grupların bulunduğu kısım II. Bayezid döneminde artık *mahalle* adıyla kaydedilmiştir. Bölük-i Muzruplu *Mahalle-i Muzruplu*, Bölük-i İsaca ise *Mahalle-i İvaz v(eled)-i İsa* olarak kaydedilmiştir⁶². Böylece şehirde mahalle sayısının üçe çıktığı görülmektedir. 1485 yılında şehirde dikkat çekici unsurlardan biri nefsi-i Ergene’de tarım arazilerinin miktarının azalmasıdır. 1456’da nefsi-i Ergene’de toplamda 109 çift miktarında arazi bulunmaktayken 1485 yılında bu sayının 67 çifte düştüğü anlaşılmaktadır. Tarım arazilerinin oranının Muzruplu ve İvaz v. İsa mahallelerinde azaldığı gözlemlenirken, Şehirliyan Mahallesi’nde ve imaret çevresinde tamamen ortadan kalktığı açıkça görülmektedir. 1456’da Şehirliyan Mahallesi’nde 8 çift hanesi mevcut iken 1485 yılına gelindiğinde artık burada ziraatle meşgul olan kimselerin bulunmadığı tespit edilmektedir⁶³.

1485 yılında Şehirliyan Mahallesi sakinlerinin büyük çoğunluğunun bir meslek dalında uzmanlaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Mezkûr mahallenin çoğu sakini çeşitli meslek kollarında zanâat erbabı olarak kaydedilmiştir. Bu husus yerleşimin şehirleşme yönünde tekâmülü ile yakından ilgilidir. Zira şehirle kırsal alan yerleşmeleri arasında en belirgin farklardan biri şehrin sakinlerinin tarımdan ziyade uzmanlaşmış sanat dalları ile meşgul olmaları idi⁶⁴. 1485 yılında Ergene’de 18 ayrı meslek dalında uzmanlaşmış 33 meslek erbabı bulunmaktaydı⁶⁵. Bu husus 1485’e kadar geçen yaklaşık 30-35 yıl gibi bir süre içinde Ergene’nin kırsal alan görüntüsünden hızla sıyrıldığı ve şehirleşme hususunda gözle görülür bir ivme yakaladığını ortaya koymaktadır.

Ergene’nin şehirleşme sürecinde Sultan II. Murad yapılarının önemli bir rol oynadığı açıktır. Vakfa ait yapıların şehre eklenmesi fiziki anlamda şehrin gelişimine katkı sağlarken özellikle dükkân ve çarşıdaki ürün satış yerleri gibi fonksiyonel yapıların artması şehirdeki ticari hayatı da canlandırmıştır. 1485 yılına ait tahrir defterinde her ne kadar adedi belirtilmese de vakfın akarları arasında yer alan dükkânlardan elde edilen gelir 2726 akçe olarak kayıtlıdır. Mezkûr defterden dört yıl sonra tutulmuş 1489 yılına ait vakıf muhasebe defterinde imaret akarlarından olan dükkânların sayısının 48 *bâb* olduğu kaydedilmiştir. Bu dükkânlar muhtemelen 1450’lerin sonundan itibaren yapılmaya başlanmıştır. Muhasebe kaydına nazaran 1489’a gelinceye dek yaklaşık 30 yılda şehirde 50’ye yakın dükkânın inşâsı gerçekleşmiştir.

⁶² BA, TT.d, nr. 20, s. 288-290.

⁶³ BA, TT.d, nr. 20, s. 290.

⁶⁴ Özer Ergenç, “Şehir Tolpum Devlet”, s. 25.

⁶⁵ BA, TT.d., nr. 20, s. 291.

1489 yılındaki vakıf muhasebe kaydına göre Ergene’deki dükkânların kira geliri 5086 akçe kadardır⁶⁶. Bu gelirin içinde sadece dükkânlar değil *mukataa-i zemin* gelirleri de dahil edilmiştir. Osmanlı belgelerinde geçen *mukataa-i zemin* terimi mülkiyeti devlete ya da vakfa ait araziler üzerinde özel şahıslara kiralanarak alanan kira bedeline karşılık gelmektedir⁶⁷. Vakfın gelirleri arasında mukataa-i zeminin bulunuyor olması vakıf arazisi üzerinde halktan kimselerin de dükkân açtıklarını göstermektedir. Bu dükkân ve zeminlerin sayısı şehirdeki iktisadi hayatın canlılığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ergene’deki şehirleşme sürecinde ve iktisadi alanda gerçekleşen değişim hızı nüfusa da yansımıştır. 1485 yılında hane sayısının bir önceki kayda göre 21 hane kadar arttığı görülmektedir. Bununla birlikte *mücerred* olarak kaydedilmiş 20 kişilik genç nüfusun da şehrin nüfusuna dahil olduğu tespit edilmektedir⁶⁸. 1485 yılında şehirde 233 hane bulunmakta olup mücerredlerle birlikte yaklaşık 1185 kişi olarak hesaplanmaktadır.

4- XVI. Yüzyılda Şehrin Gelişimi

a- XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Mahalleler ve Sakinleri

Ergene’de XV. yüzyılın sonlarında şehirleşme hususunda yaşanan değişimin XVI. yüzyıl boyunca da devam ettiğini yine tahrir defterlerinden takip etmek mümkündür. XVI. yüzyılın başlarında tutulmuş olan 1512 yılına ait tahrir defterinde şehirde *Muzruplu*, *İvaz v(eled)-i İsa* ve *Şehirliyan* mahalleleri olmak üzere üç mahallenin mevcudiyetini koruduğu görülmektedir⁶⁹. Bu tarihte şehrin merkezini teşkil eden Şehirliyan Mahallesi yine iktisadi faaliyetlerin gerçekleştiği kısım olma özelliğini sürdürmektedir. Bu dönemde şehrin câmi, çarşı, dükkân gibi fonksiyonel yapıları dışında kalan diğer iki mahallesinde demografik manada bir değişimin yaşandığı ve tarım arazilerinin arttığı dikkat çeken unsurlardandır. Muzruplu Mahallesi’nin nüfusu hemen hemen değişmezken İvaz v. İsa Mahallesi’nin nüfusunun ise yaklaşık 20 hane kadar arttığı görülmektedir.

1512 yılında İvaz v. İsa Mahallesi’nde *civanan-ı guraba* adıyla kaydolunmuş kimselerin vakıf mütevellisinin bilgisi dahilinde ziraat yapmaya başlamışlardır⁷⁰. Kayıttan mezkûr kimselerin bekâr gençlerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Bu genç nüfus 8 müd tohum ekilebilecek arazi miktarı karşılığında vakıf mütevellisine senelik 300 akçe ödemekteydiler⁷¹. İvaz v. İsa Mahallesi’nde *civanan-ı gurabanın* yanı sıra *cemaat-i sipahiyan* başlığı altında başka bir grup daha kayıtlıydı. Bunlar ise 5 çift 1 nim çift olmak üzere 6 hane idi⁷². 1512 yılındaki kayıta ma’zûl olduğu belirtilmiş iki yeniçeri de İvaz. v. İsa Mahallesi sakinleri arasında yer almaktaydı⁷³. Mezkûr mahallelere yerleşenlerle birlikte boş arazileri tarıma açıldığı anlaşılmaktadır. 1485 yılında Muzruplu ve İvaz v. İsa mahallelerinde 71 çift miktarı olan arazinin 1512 yılında artarak 82 çifte yükseldiği tespit edilmektedir⁷⁴. Muzruplu Mahallesi’ndeki arazi oranı sabit kalırken İvaz v. İsa Mahallesi’nde ekili arazi sayısı yükselmiştir. Muzruplu ve İvaz v. İsa mahallelerinin çoğu sakini bu dönemde yine ziraatle uğraşmakta iken bir kısmının ayrıca bir meslek dalı ile de meşgul oldukları görülmektedir. Muzruplu Mahallesi’nde sabuncu, cullâh, neccar, oduncu, hayyat olarak kayıtlı kimseler bulunuyordu⁷⁵. İvaz v. İsa

⁶⁶ Ömer L. Barkan, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları”, *Belgeler*, I/1-2, 1993 (Ankara), s. 326.

⁶⁷ Mukataa uygulaması hakkında bkz. Mehmet Genç, “Mukataa”, *DİA*, XXXI (2006), s. 130.

⁶⁸ BA, *TT.d*, nr. 20, s. 287- 292.

⁶⁹ BA, *TS.MA.d*, nr. 7933, s. 3b- 6b.

⁷⁰ “Civanan-ı guraba” tabiri ekseri Celâli İsyanları neticesinde toprağını terk ederek yersiz yurtsuz kalan bekâr gençleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Ergene’de bu tabirin geçtiği yıla bakıldığında henüz Celâli hadiseleri söz konusu değildir. Ancak kaydın tarihi olan 1512 yılı göz önünde bulundurulduğunda bunların Yavuz Sultan Selim zamanındaki çiftbozan reayadan oldukları açıktır. Bu hususta bkz. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 69-70.

⁷¹ BA, *TS. MA.d*, nr. 7933, s. 5b.

⁷² BA, *TS. MA.d*, nr. 7933, s. 5b.

⁷³ BA, *TS. MA.d*, nr. 7933, s. 4a.

⁷⁴ BA, *TS. MA.d*, nr. 7933, s. 2a- 8b.

⁷⁵ BA, *TS. MA .d*, nr. 7933, s. 3-4.

Mahallesi’nde de 2 hayyat, 1 debbağ, 1 kasap, 1 hallaç, 1 tuzcu, 1 neccar, 1 cullâh mahalle sakinleri arasında yer almaktaydı.

1512 yılında Şehirliyan Mahallesi sakinlerinin icra ettiği meslek dallarının sayısında da bir artış gözlemlenmektedir. Şehirliyan Mahallesi yukarıda izah edildiği üzere şehrin tüm fonksiyonel yapılarının bir arada olduğu şehir kesimi idi. Şehrin çarşısı da bu mahalle sınırları içinde kalmaktaydı. Ergene çarşısı Sultan II. Murad Câmîi ile Şehirliyan Mahallesi’nde konutların başladığı yer arasında kalmaktaydı. Şehirdeki tüm zanâat erbabının Şehirliyan Mahallesi’nde olduğu düşünüldüğünde mahallenin çarşı içinde kalmış olduğunu söylemek mümkündür. Diğer adı geçen mahalleler ise Şeyirliyan Mahallesi’nin güney sınırından itibaren başlamaktadır. Şehrin nüfusu 1512 yılında 247 hane ve 70 mücerredten müteşekkil olup XVI. yüzyılın başlarında yaklaşık olarak 1.305 kişi civarında idi. Bu dönemde XV. yüzyıla oranla şehirdeki genç nüfusun 50 kişi kadar arttığı dikkat çekmektedir.

XVI. yüzyılın ortalarına doğru Ergene’deki mahallele sayısında bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak Şehirliyan Mahallesi’nin isminin değiştiği dikkat çekmektedir. 1519 yılına ait tahrir defterindeki kayıtlarda şehre ait bilgileri içeren defterin vergi toplamayı kolaylaştırmak adına olsa gerek diğer defterlerden farklı bir tarzda düzenlediği görülmektedir. Bu defterde mahallelerde vergiye dahil olan kesim ile muaf olan zümreler ayrı başlıklar altında kaydedilmiştir. Muzruplu ve İvaz v. İsa mahallelerinin bu tarihte isimleri aynı kalmıştır. Fakat Ergene’nin ilk mahallesi olan Şehirliyan Mahallesi’nin isminin ise 1519 yılına ait defterde kayıtlı olmadığı görülmektedir.

Şehirliyan Mahallesi’nin şehrin fonksiyonel yapılarıyla iç içe bir yerleşime sahip olması nedeniyle olsa gerek burası mahalle başlığı altında kaydedilmekten ziyade mahalle sakinlerinin belli bazı özellikleri göz önünde bulundurularak kaydedilmişlerdir. Şehirliyan mahallesindeki meslek erbabı kimseler *cemaat-i Şehirliyan ehl-i hıref* başlığı ile kaydedilmiş olup 74 kişiden müteşekkildir. Şehirliyan Mahallesi’ndeki genç nüfus ise *mücerredan* başlığı altında yine ayrı olarak kaydedilmişti. Bir önceki defterde 66 kişi olan mücerredlerin sayısı 29 kişiye düşmüştür. Aradan geçen 7 yıl içinde mücerredlerin sayısındaki bu düşüş mezkûrların artık birer yetişkin statüsüne geçmiş olup vergiye dahil nüfusu içinde yer almasıyla ilişkili olmalıdır⁷⁶. 29 kişiden oluşan mücerredlerin içinden 6 kişinin meslek sahibi olduğu görülmektedir. Şehirdeki imaretin görevlileri ise *cemaat-i hademe-i imaret* başlığı altında ehl-i berat olarak kaydedilmişlerdi. Bunlarında dışında yine ehl-i berat (6 kişi) ve bâ-berat asyabî başlığı ile kaydedilmiş 3 kişilik bir grup da bulunmaktaydı⁷⁷.

Şehrin yönetici kesimi olarak adlandırılacak kimseler Şehirliyan Mahallesi’nde ikamet etmekteydi. Şehirliyan Mahallesi’nde kâtib, naib, imam gibi görevliler meskundu. Sultan II. Murad Câmîi ve imareti Şehirliyan Mahallesi’nde bulunduğu için mahalle sakinleri arasında câmî ve imaret görevlileri yer almaktaydı. İmaret görevlileri 1456’da *cemâ’at-i hidmetkârân-ı imâret-i Ergene* başlığı altında 17 kişiden müteşekkildi. 1485 yılında bu sayı 16 olarak kayıtlıdır⁷⁸. XVI. yüzyılın ilk yarısında *hademe-i imaret* başlığı altında bu sayının 26 kişiye çıktığı tespit edilmektedir⁷⁹. Bu görevliler arasında imam, 2 müezzin, hatib olmak üzere câmede görev yapanlarla birlikte mevlâ, kâtib, şeyh, kılârî, vekil harc, 2 tabbâh, 2 habbâz, bevîb-ı imaret, gedüm-kûb (*buğdayları dövüp yemek pişirecek hale getiren kimse*) gibi imaretin işleyişinden, güvenliğinden ve temel ihtiyaçlarının temininden sorumlu görevliler bulunmaktaydı.

⁷⁶ Bekâr anlamına gelen mücerred henüz buluş çağına erişmemiş erkek çocuğu ifade etmektedir. Potansiyel birer vergi ünitesi olarak addedilen mücerredler sayım esnasında tahrir defterlerine kaydedilmekteydi. Osmanlı devletinde vergiye dahil olma yaşı bölgen bölgeye değişiklik göstermekteydi. 13- 14 yaş sonrasında genel olarak bir vergi ünitesi olarak değerlendirilmekte olup raiyyet rûsûmuna dahil edilmekteydiler. Kanunnâmelerde *mücerred* olarak adlandırılan kimseler için bir yaş sınırlamasının olduğu anlaşılmaktadır. Bazı sancak kanunnâmelerinde bu zaman dilimi ergenlik (bulûğ) çağı olarak nitelendirilirken bazı bölgelerde de yirmi yaşını geçmemeleri açıkça ifade edilmektedir, bkz. Halil İnalcık, “Raiyyet Rûsumu”, *Belleten*, TTK Yayınları, XXIII, S. 92, Ankara 1959, s. 587. Kezâ bkz. Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zırai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I. Cilt Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 10.

⁷⁷ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 227-228.

⁷⁸ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 282.

⁷⁹ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 288.

Çarşının güneyinde kalan iki mahallede ise 1519 yılına gelindiğinde nüfus bakımından bazı değişiklikler olduğu tespit edilmektedir. XVI. yüzyılın ortalarına doğru Muzruplu mahallesine yeni nüfus unsurlarının dahil olduğu görülmektedir. Tahrir defterinde “*cemaat-i kışlacayan hariçten gelüp evlenüp kalan kimesnelerdir resm-i dûhan*” şeklinde kaydolunmuşlardır⁸⁰. Bu grubun 1512’de İvaz v. İsa Mahallesi sınırında sadece ziraat yapmak üzere gelen *civanan-ı guraba* olduğu varsayılabilir. İvaz v. İsa Mahallesi ile Muzruplu mahallelerinin yan yana olması sebebiyle mezkûr genç grup bitişikteki mahalleye yerleşmiş olmalıdır.

1519’daki kayıta Muzruplu Mahallesi sınırına yerleşmiş olanların *evli* olduklarının bilhassa vurgulanmış olması bu gençlerin artık evli ve birer hane sahibi olduklarını yani vergiye dahil bir nüfus olduklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Mezkûr grup hariçten gelip buraya yerleştikleri için resm-i duhân vermekteydiler. Duhân-resmi diğer bir deyişle *tütün resmi*, kanunlarda “*bir karyeye hâricden gelüb sâkin olub öşür ve resim gibi nesne vermeyen hâric reâyânın evlülerinden senede altı akça alınmak kanundur, deftere yazılmak lazım değildir, mücerredten ve müzevec iken mücerred olanlardan taleb olunmaz*” şeklinde geçmektedir⁸¹. Muzruplu Mahallesi’nde 9 hanelik “kışlacıyan” grubu şehrin nüfusuna dahil olmuştur⁸². Kışlacıyan grubu içinde 2 cullâh ve 1 terzi olmak üzere zanaat erbabı kimseler de bulunuyordu. 1519 yılında Muzruplu Mahallesi sakinleri arasında bakkal, debbağ, haddad (demirci), gibi melsekleri icra edenler mevcuttu⁸³. İvaz v. İsa Mahallesi’nde de sığırtaç, tabbâh (aşçı), kasab, cullâh gibi meslek erbabı kimseler de yer alıyordu⁸⁴. XVI. yüzyılın ortalarında bu mahallelerdeki toplam nüfus 204 hane olarak hesaplanmaktadır. Bu dönemde şehrin genç nüfusunun 70 kişiden 54’e düştüğü görülmektedir. 1519 yılında şehrin nüfusu mücerredlerle birlikte yaklaşık 1074 kişi civarındadır.

b- XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Ergene

XVI. yüzyılın ikinci yarısında tutulmuş 1568 yılına ait tahrir defterlerine nazaran Ergene’nin gerek idari olarak gerekse şehir yapısında bir takım yeniliklerin yaşandığı görülmektedir. Bu tarihte Ergene nahiyesinin adı *Cisr-i Ergene* olarak kaydedilmiştir⁸⁵. 1568 yılında şehirdeki mahalle sayısının beşe çıktığı görülmektedir. Bir önceki tahrirde mevcut olan mahalleler 1568 yılındaki tahrir kayıtlarında yer almamaktadır. Bu tarihte Ergene’de *Halil Hoca, Korucu, Şehsuvar Bey, Câmi-i Şerif* (Câmii Şerif mahallesi içinde Cemaat-i Şehirliyan birimi), *Hallaç Hasan nâm- diğer Halise Hatun* mahalleleri olmak suretiyle beş mahalle bulunmakta idi⁸⁶. Yeni kurulan mahallelerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehrin sakinlerinin yavaş yavaş şehirleşme sürecine dahil olduklarını söylemek mümkündür.

Şehrin sakinlerinden Halise Hatun Ergene’de bir mescid ve yanında bir mektep yaptırmış bu yapılar etrafında oluşan yerleşme *Halise Hatun nâm-ı diğer Hasan Hallaç Mahallesi* adıyla anılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde mezkûr mahalle kayıtlarda Halise Hatun Mahallesi şeklinde kaydedilmiştir⁸⁷. XIX. yüzyılın ortalarına ait bir belgeye nazaran büyük bir tamire ihtiyacı olduğu anlaşılan Halise Hatun mescidi yeniden inşâ edilerek bir minber eklenmek suretiyle Cuma câmiine

⁸⁰ BA, TT.d, nr. 77, s. 225.

⁸¹ Duhân resmi kanunlarda tütün resmi, duhâniye, resmi dūd ve kışlık-resmi diye de geçmektedir. Tütün resmi ödeyenler o yerde ikametlerini üç yıl uzatırlarsa ondan sonra tütün-resmi yerine *bennâk* resmine tabi olurlardı, bkz. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 593.

⁸² BA, TT.d, nr. 77, s. 225.

⁸³ BA, TT.d, nr. 77, s. 225.

⁸⁴ BA, TT.d, nr. 77, s. 226.

⁸⁵ 1568 yılına ait tahrir defterinde Ergene, nefis-i Cisr-i Ergene olarak kaydedilmiştir, bkz. BA, TT.d, nr. 470, s. 106.

⁸⁶ BA, TT.d, nr. 470, s. 106-110.

⁸⁷ BA, KK.d, nr. 613, s. 3.

dönüştürülmüştür. Mezkûr belgede bu yeni câmiye vakit namazlarının yanı sıra Cuma ve bayram namazlarının da kılınabilmesi için bir imam ve bir hatip tayin edildiği belirtilmiştir⁸⁸.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehrin yeni mahalleleri arasında olan Şehsuvar Bey Mahallesi’nin de şehrin sakinlerinden olan Şehsuvar Bey tarafından kurulduğunu tahmin etmekteyiz. 1519 yılında tutulmuş olan tahrir defterinde Muzruplu Mahallesi’nde mukim Şehsuvar Bey ismine rastlanmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Muzruplu Mahallesi’ne artık rastlanmaması ve mezkûr mahallenin bulunduğu mahalde Şehsuvar Bey mahallesinin bulunması bu mahallenin kurucusunun Muzruplu Mahallesi’nin eski sakinlerinden Şehsuvar Bey’in olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Şehsuvar Bey Mahallesi günümüzde mevcut olup bugünkü Uzunköprü ilçesinin güney cihetinde yer almaktadır. Mahallenin yeri tahmin ettiğimiz gibi şehrin güneyinde Sultan Murad Câmiî’nin uzağındadır. Burada bugün Şehsuvar Bey Câmiî adıyla anılan bir câmi de bulunmaktadır. Yerel kaynaklarda Şehsuvar Bey Câmiî’nin banisinin II. Murad ya da II. Mehmed devri devlet adamlarından olduğu ve câminin XV. yüzyılda yapıldığı bilgisi ise hatalıdır. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren XVI. yüzyıla kadar şehirde tek câmi Sultan II. Murad Câmiî’dir. Kimliğini tam olarak tespit edemediğimiz fakat şehrin sakinlerinden olduğunu tahmin ettiğimiz Şehsuvar Bey XVI. yüzyılın ikinci yarısında kendi adı ile anılan mahallenin bulunduğu yerde Halise Hatun gibi muhtemelen bir mescid yaptırmış ve mahalle artık onun adıyla anılır olmuştur.

Şehrin yeni mahallelerinden biri olan *Halil Hoca Mahallesi* de şehrin güneyinde kurulmuştur. Mezkûr mahallede 30 adet çiftlik arazisinin bulunması burada yoğun bir zirai faaliyetin mevcut olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla burası tahmin edildiği üzere yine eski Muzruplu ya da İvaz v. İsa mahallelerinin bulunduğu kesimde idi. Mezkûr iki mahallenin adının 1568’deki kayıtlarda bulunmaması bu mahallelerin yerinde yeni mahallelerin kurulduğunu işaret etmektedir. Halil Hoca Mahallesi sakinleri arasında kayıtlı 1 imam bulunmaktadır. Eski mahallelerden İvaz v. İsa Mahallesi’nin çekirdeğini teşkil eden Bölük-i İsaca cemaati içerisinde de 1456 yılına ait kayıтта 1 imam bulunmaktaydı. Ancak burası daha sonra İvaz v. İsa Mahallesi olarak geçmeye başladığında mahallede görevli bir imama rastlanmamıştır. Yıllar sonra Halil Hoca adlı kimse tarafından buradaki eski mescid ihyâ edilmek suretiyle ibadete açılmış olmalıdır. Bir önceki tahrirde mevcut olan İvaz v. İsa Mahallesi ismi unutulmuş Halil Hoca’nın yaptırdığı mescide istinaden tıpkı Halise Hatun mahallesinde olduğu üzere, oluşan yeni mahallenin, mescidin banisinin adı ile anıldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait başka bir tahrir defterinin olmaması bu süreci takip etmeyi güçleştirmektedir. Ancak eldeki verileri bir araya getirdiğimizde yukarıdaki sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

1568 yılında mevcut mahallelerden olan *Korucu Mahallesi*’nin de yine şehrin güneyinde yer aldığı tahmin edilmektedir. Zira bu mahalle sakinlerinin neredeyse tümü ziraatla meşgul idi. Mahalledeki birkaç çiftliğin şehrin civarındaki çeşitli köylerden gelen bazı kimseler tarafından ekildiği anlaşılmaktadır⁸⁹.

Şehrin merkezini teşkil eden Şehirliyan Mahallesi’nin ise 1568 yılında yeni ünitelere ayrılması neticesinde ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Şehirliyan Mahallesi Ergene şehrinin kurulduğu yıllardan itibaren tüm fonksiyonel yapıları bünyesinde bulundurmaktaydı. Bu mahalle içinde kalan câmi ve imaret çevresinin müstakil bir mahalle haline gelmesiyle 1568 yılında Câmi-i Şerif Mahallesi ortaya çıkmıştır. Şehrin çarşı-pazar yeri gibi fonksiyonel yapılarının olduğu kesim ise Cemaat-i Şehirliyan adı altında kaydedilmiştir⁹⁰. Dolayısıyla eski Şehirliyan Mahallesi XVI. yüzyılın ikinci yarısında iki kısma ayrılmıştır.

Câmi-i Şerif Mahallesi, Sultan Murad Câmiî’nin etrafında kurulmuştur⁹¹. Mezkûr mahallenin özelliklerine bakıldığında sakinlerinin tarımla uğraştıkları dikkat çeken unsurlar arasındadır. Mahalle

⁸⁸ BA, C.EV., nr. 47/23849.

⁸⁹ BA, TT.d., nr. 470, s. 107.

⁹⁰ BA, TT.d., nr. 470, s. 108-109.

⁹¹ Mahallenin adı XIX. yüzyılda mahalle-i Hazret-i Sultan Murad Han olarak kayıtlıdır, BA, KK.d, nr. 6316, s. 2.

sınırları içinde 10 çift hanesi kayıtlıdır⁹². Câmînin güneyi fonksiyonel yapıların bulunduğu kısım olduğu için burada tarım yapmaya uygun bir alanın bulunması söz konusu değildir. Şu halde yeni kurulan Câmî-i Şerif Mahallesi Sultan II. Murad Câmîi'nin kuzey cihetinde yer almalıdır. Buradaki boş araziler tarıma açılmak suretiyle yeni bir iskân mahalli oluşmuştur. Mahallenin nüfusu 40 hane 10 mücerred olmak üzere yaklaşık 210 kişi civarındaydı. Câmî-i Şerif Mahallesi içinde yer alan cemaat-i Şehirliyan ise 57 hane 7 mücerredten müteşekkildir⁹³.

Harita 2 - XVI. Yüzyılda Ergene Şehri

Yukarıdaki haritadan da anlaşıldığı üzere Ergene'nin kurulduğu yıllardan itibaren bir tekâmül içerisinde olduğu açıkça görülmektedir. Şehirdeki fizikî büyüme oranı nüfusuna yansımamıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında 212 olan hâne sayısı XVI. yüzyılın ikinci yarısında 286 hâne 64 mücerred olarak tespit edilmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait verilerden hareketle Osmanlı kentlerini konu alan çalışmalarda vergi ödeyen nüfus bağlamında 400-1000 vergi mükellefinin yaşadığı şehirler küçük, 1.000-3000 arasında olan şehirler ise orta büyüklükte şehirler olarak adlandırılmıştır⁹⁴. Bu kriterler doğrultusunda bakıldığında Ergene nüfus açısından küçük şehirlerin de gerisinde kalmaktadır. Ancak çalışmanın ilk kısımlarında da değinildiği üzere nefis-i Ergene'de Cuma Câmii'nin mevcudiyeti, bir *kadının* bulunması, çarşı-pazar gibi fonksiyonel yapıları ihtiva etmesi buranın kırsal alan yerleşmelerinden ayrılarak şehir hüviyetini haiz bir yerleşme olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyıla ait bazı arşiv kayıtlarında ise Ergene *kasaba* da olarak zikredilmektedir. Netice itibarıyla Ergene şehir/kasaba mesabesinde bir yerleşim özelliği sergilemektedir.

Ergene'nin küçük bir yerleşim olarak kalmasında Edirne'nin hinterlandında yer alması etkili olmuştur. Edirne bilhassa batıya yapılacak seferlerin üssü olması sebebiyle İstanbul'un fethinden sonra da önemini yitirmemiştir. Padişahların ve ordunun uzun süre konakladığı askeri bir üs olmasının yanı sıra sair zamanlarda padişahların ikamet ettikleri kadim payitaht olan Edirne her daim dinamik bir şehir hayatına sahip olmuştur. Özellikle seferler esnasında ve padişahlar Edirne'de ikamet ettiklerinde ordunun ve şehrin iâşesinin temini önemli bir meseleyi teşkil etmektedir. Bu minvalde Edirne'nin

⁹² BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 108.

⁹³ BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 109.

⁹⁴ Suraiya Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 12.

hinterlandında olan diğer şehir/kasabalar bu büyük şehri desteklemek üzere organize edilmiştir. Osmanlı arşiv vesikalarında bu hususta çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Ergene bu bağlamda Malkara, Keşan, İpsala, Hayrabolu, Babaeski, Çorlu ve İncecik ile birlikte Edirne’nin işaseşi temininde görevler üstlenmiştir⁹⁵. Ergene’nin özellikle buğday temininde önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Mahalle	1485		1512		1519		1568	
	Hane	Müc.	Hane	Müc.	Hane	Müc.	Hane	Müc.
Şehirliyan	58	5	85	5	109	29	-	-
Muzruplu	87	10	81	23	41	8	-	-
İvaz v. İsa	62	5	81	42	54	17	-	-
Hasan Hallaç nâm-ı diğer Halise Hatun	-	-	-	-	-	-	39	10
Şehsuvar Bey	-	-	-	-	-	-	27	9
Halil Hoca	-	-	-	-	-	-	91	11
Korucu	-	-	-	-	-	-	32	17
Câmi-i Şerif	-	-	-	-	-	-	97	17

Tablo 2- XV- XVI. Yüzyıllarda Ergene’de Nüfus ve Mahalleler

5- Şehrin İktisadi Yapısı

Ergene’deki iktisadi faaliyetler Sultan II. Murad câmiî ve imareti ile Şehirliyan Mahallesi arasında yer alan çarşı kısmında gerçekleşmekteydi. Şehirdeki işletmeler, mamûl malların satıldığı dükkânlar ve hizmet sektörüne ait yapıların yer aldığı alan şehrin bu kısmında bulunmaktaydı. Sultan II. Murad evkafından olan şehir yapıları hakkında tahrir defterleri ve vakıf muhasebe kayıtlarının verdiği bilgiler gerek ticari faaliyetlerin gerekse Ergene çarşısının yapısının ortaya çıkmasına ışık tutmaktadır. Ergene çarşısında hamam, kervansaray, bozahane, fırın, imaret matbahı gibi yapıların tümü Sultan II. Murad imareti vakfından idi. Şehirdeki dükkânlar da imaretin akarları arasında yer almaktaydı. Tahrir defterlerinde, dükkânların köprünün aşağı kısmında yer aldığı belirtilmektedir⁹⁶. Bu tarife göre dükkânlar Sultan II. Murad Câmiî’nin güneyinde yer almaktaydı. 1485’te 48 olarak kaydedilen dükkân sayısı⁹⁷ XVI. yüzyılın ortalarına doğru 38 bâb olarak kaydedilmiştir. Bu azalma vakfın dükkâlardan elde ettiği kira gelirlerine yansımış olup 2726 akçe olan geliri 2487 akçeye düşmüştür⁹⁸. 1519’da Ergene çarşısında icare-i zemin-i dükkân başlığı altında vakıf toprağında yeni dükkânların inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bunların sayısı 41 olarak kaydedilmiş olup vakfa getirisi 425 akçe miktarındadır⁹⁹. Bunların dışında XVI. yüzyılın ikinci yarısında vakfa ait kiraya verilmiş dükkânların sayısı ise 49 olarak kayıtlıdır¹⁰⁰. Şu halde XVI. yüzyıl sonlarında Ergene’de 90 adet dükkân bulunmaktaydı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ergene’den geçen Evliyâ Çelebi seyahatnâmesinde Ergene’de Sultan Murad evkafından 200 dükkânın bulunduğunu kaydetmektedir¹⁰¹.

Ergene çarşısında vakfın önemli gelir kaynaklarından olan bozahane, değirmen ve hamam şehrin en eski işletmelerini teşkil etmekteydi. Bozahânenin vakfa yıllık kira getirisi 1485’te 1700 akçe iken 1568’de 3000 akçeye yükselmiştir¹⁰². Osmanlı çarşılarının vazgeçilmez unsurlarından olan bozahâne çarşıya gelen tüccarların ya da şehir halkının alışveriş esnasında dinlenip zaman geçirdiği mekânlardan biri olarak bilinmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirde bir bozacı dükkânı mevcuttur.

⁹⁵ BA, MD, no: 23, 288/621; no: 58, 222/574.; no: 74, 199/570; no: 26, 69/171; no: 26, 231/260-261.

⁹⁶ BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

⁹⁷ BA, TT.d., nr. 20, s. 292.

⁹⁸ BA, TT.d., nr. 77, s. 229.

⁹⁹ BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

¹⁰⁰ BA, TT.d., nr. 20, s. 292; BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

¹⁰¹ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, V/II, s. 444.

¹⁰² BA, TT.d., nr. 20, s. 292; BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

Şehirde pazarın kurulduğu günlerde civar köylerden gelen kimselere ya da sair zamanlarda şehir halkına hizmet veren kasap, börekçi, helvacı ve aşçı dükkânı gibi gıda satışı yapılan dükânlar da çarşıda yer almaktaydı.

Vakfın akarlarından olan değirmenler gelir getiren önemli işletmeler arasında idi. Ergene’de köprünün aşağısı kısmında yer alan 1 adet değirmen bulunuyordu. Vakfa ait olan bu değirmen 1485 yılında 4 dolap (çark) olarak kaydedilmiştir¹⁰³. Yıllık 7 müd¹⁰⁴ buğday öğüttüğü anlaşılan değirmenin yıllık kira getirisi 700 akçe idi¹⁰⁵. 1519’da 7 dolap olan değirmende yılda 40 müd buğday öğütülmekte olup kira getirisi 6000 akçe idi. 1568 yılına ait kayıta 4 dolap gözüken değirmenin yıllık öğüttüğü buğday miktarı 12 müde düşerken buna bağlı olarak yıllık geliri de 3000 akçeye düşmüştür¹⁰⁶.

Ergene’deki Sultan II. Murad vakfı yapılarından biri olan hamam ise câminin yakınında güneybatı cihetinde bulunmaktaydı. XV. yüzyıl yapılarından günümüze köprü, hamam ve câmi olmak üzere sadece üç eser ulaşabilmiştir. Şehirdeki erken dönem Osmanlı yapısı olarak ayakta kalan hamam yakın zamana kadar kaderine terk edilmiş iken restore edilerek ihyâ edilmiştir. Sultan II. Murad vakfı akarlarından olan hamamın yıllık kira geliri XV. yüzyılda 3600¹⁰⁷ akçe iken XVI. yüzyılın ortalarına doğru 6493 akçeye çıkmıştır¹⁰⁸. Şehrin çarşısında gerek halkın gerekse hamamın ihtiyacını karşılamak üzere iki sabuncunun bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁹. Şehrin sakinleri arasında hamamı işleten bir hamamcı ile birlikte bir de dellâk bulunmaktaydı.

XVI. yüzyılın başlarında şehre yeni işletmelerin dahil olduğu görülmektedir. 1512’de çarşıda bir başhâne faaliyete geçmiştir¹¹⁰. Kasaplar tarafından kesilmiş olan koyunların baş ve ayak kısımlarının satıldığı dükkân olarak bilinen *başhânenin* (serhâne) vakfa yıllık kira getirisi 1519 yılında 1520 akçe iken 1568’de 2800 akçeye yükselmiştir¹¹¹. Gelirdeki bu artış şehirde küçükbaş hayvan kesim ve satış oranında bir artış olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Ergene’de yeni açılan işletmelerden biri de *şemhâne* idi. Mum imâl edilen şemhâneler hemen her Osmanlı şehrinde bulunmaktaydı. Öncelikli olarak şehir halkının ihtiyaçlarına cevap veren bu imâlâthânler câmi, mektep, mescid, medrese, imaret gibi yapıların mum ihtiyacını da karşılamakta idi. Önceki dönemlerde şemhânenin olmaması mum ihtiyacının yakın şehirlerden temin edildiğini akla getirmektedir. Zira Ergene’de kalabalık bir kitleye hizmet veren imaret ve câmi bulunmaktaydı. Vakfın akarlarından olan şemhânenin XVI. yüzyılın ikinci yarısında yıllık kira getirisi 1450 akçe idi¹¹². Ergene’deki işletmeler tıpkı dükkânlar gibi vakıf yapıları idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehir yapısına ve şehirleşme sürecine dahil olan yerel halkın yeni işletmelerin şehre kazandırılmasında herhangi bir katkısının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Şehirdeki üretim faaliyetleri içinde yer alan zanâat erbabı çarşının en önemli unsurlarındandı. XV-XVI. yüzyıllarda Ergene’de icra edilen meslek kollarına bakıldığında demirci, pabuççu, başmakçı, nalbant, cullâh, halaç, terzi gibi şehir halkının ve etrafındaki kırsal alanın günlük ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte mesleklerin bulunduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde nalbant, pabuççu, demirci gibi mesleklerin sayısı daha yüksektir. Bilhassa pabuççu, başmakçı gibi ayakkabı imâlinde uzmanlaşmış kişilerin sayısının fazla olduğu dikkat çekmektedir. Ergene’nin deriden mamûl ürünlerin

¹⁰³ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 292.

¹⁰⁴ 1 müd yaklaşık 513,12 kilograma denk gelmektedir, bkz. Salih Başkutlu, “Klasikten Moderne Osmanlı Değirmenciliği”, *Kadim*, S. 3, 2022, s. 218, 209-240.

¹⁰⁵ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 292.

¹⁰⁶ BA, *TT.d.*, nr. 470, s.110.

¹⁰⁷ BA, *TT.d.*, nr. 20, s. 292.

¹⁰⁸ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 229.

¹⁰⁹ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 229.

¹¹⁰ BA, *TT.d.*, nr. 77, s. 229.

¹¹¹ BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 110.

¹¹² BA, *TT.d.*, nr. 470, s. 110.

imâlâtı ve satışının yapıldığı bir yer olarak ön plâna çıkmaktığı anlaşılmaktadır. Şehirde kasap, debbağ gibi hayvan kesim ve tabaklama işiyle meşgul kimseler bulunmasına rağmen ham derinin işlendiği tabakhâneye ait herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bu da ayakkabı yapımında kullanılan derinin Ergene’ye yakın şehirlerden getirildiğini akla getirmektedir. Buna istinaden şehirde ham deri ve mamül ürünlere dayalı şehirlerarası bir ticaretin mevcut olduğu söylenebilir.

Aşağıdaki tabloda şehirdeki meslek kolları ve sayıları bulunmaktadır.

Meslekler	1485	1512	1519	Meslekler	1485	1512	1519
Asiyabî	-	-	3	Hallaç	-	1	2
Attar	-	1	2	Hamamcı	1	2	1
Bakkal	1	7	7	Hayyat	2	4	1
Başçı	-	2	-	Helvacı	-	1	
Başmakçı	4	2	1	Kasap	1	1	2
Bostancı	-	1	-	Korucu	-	1	-
Bozacı	1	1	-	Kürekçi	2	1	-
Boyacı		1	-	Nalband	6	1	-
Bezîrgân	-	1	-	Natır	-	-	1
Cullâh	2	2	1	Neccar	-	-	1
Çilingir	-	1	-	Pabuççu	8	11	13
Tabak			1	Sabuncu	1	1	2
Debbağ	2	2	1	Sayyağ	-	-	2
Dellak	-	1	-	Sığirtmaç	1	-	-
Demirci	2	2	-	Tabbah		1	6
Dükkâdar	1	1	-	Tuzcu	1	-	-
Eskici	1	-	-	Yağcı	2	2	-
Haddad	1	3	5				

Tablo 3- XV- XVI. Yüzyıllarda Meslekî Zümreler

Şehirdeki ticaretin en önemli göstergelerinden biri *bâc-ı bazar* resminin alınıyor olmasıydı. Vakfın gelirleri arasında yer alan *bâc-ı bazar* ve *niyâbet* resimleri diğer gelirler içinde en yüksek orana sahipti. Bu verginin alınıyor olması şehirde iktisadi faaliyetleri denetleyen bir muhtesibin olduğunu işaret etmektedir¹¹³. Şehirde muhtesibin varlığı Ergene’de düzenli bir ticaret hayatının olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ergene’deki ticaret hacmini gösteren *bâc-ı bazar* ve *niyâbet* gelirlerinin miktarı yıllara göre değişiklik göstermektedir. XV. yüzyılın sonlarına doğru 8000 akçe olarak kayıtlıdır¹¹⁴. Ancak bu gelir içerisinde niyâbet resminin de bulunuyor olması sebebiyle bâc vergisinin tam miktarı belirlenememektedir. Şehrin XV. yüzyılın ikinci yarısında toplam geliri 2647 akçe idi¹¹⁵. XVI. yüzyılın başında Bâc ve niyâbet gelirleri 8000 akçeden 10.000¹¹⁶ akçeye çıkmış ancak yüzyılın sonlarında 4300 akçeye düşmüştür¹¹⁷.

Osmanlı şehirlerinin çoğunda bulunan han, kervansaray, bedesten gibi ticari yapıların sayısı şehirdeki ticaret hayatın canlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle uluslararası ticaret ağı içinde yer alan şehirlerde çoğu zaman birden fazla kervansaray, han ve bedesten bulunmaktaydı. Kervansarayların yanı sıra hanlar da yolculuk esnasında tüccarların geceyi güvenli şekilde geçirdikleri

¹¹³ Osmanlı şehirlerinde pazara getirilen mallardan muhtesib marifetiyle bâc vergisi alınır, malın narhı tesbit edilir ve ancak ondan sonra satışına izin verilir, bkz. Feridun M. Emecen, *Manisa*, s. 75; Muhtesib çarşı-pazarda satılan malların fiyat ve kontrollerini yapmakta, dükkânları denetlemekte, vergileri toplamaktaydı, bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 5.

¹¹⁴ BA, TT.d., nr. 20, s. 292.

¹¹⁵ MC, nr. O89, 2b.

¹¹⁶ BA, TS. MA.d, nr. 7933, 5a.

¹¹⁷ BA, TT.d., nr. 470, s. 110.

yerlerdendi. Bazen bu hanlar belli bir malın ticaretine ayrılır ve giderek o malın adıyla da anılırdı¹¹⁸. Her ne kadar tahrir defterlerinde yer almasa da evkaf muhasebe defterindeki kayıtlar Ergene’de bir kervansarayın bulunduğu işaret etmektedir¹¹⁹. XVII. yüzyılda Ergene’den geçen Evliyâ Çelebi de şehirdeki câmi, han ve hamamdan bahsetmektedir¹²⁰. Bu verilere nazaran şehirde Sultan II. Murad Câmii yakınında bir kervansarayın ya da hanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ticaret ve konaklama için kullanılan fonksiyonel yapıların sayısı şehirlerdeki ticaret hacmini de yansıtmaktaydı. Ergene’de bu tür yapılardan sadece bir han ya da kervansarayın olması şehirde yoğun bir ticaret hacminin bulunmadığını göstermektedir. Şehirlerdeki pazar yeri ve çarşılar da tıpkı kervansaray, han ve bedestenler gibi bir şehirdeki ticaret hayatı hakkında bilgi veren mekânların başında gelmekteydi.

Osmanlı şehirlerinin bazılarında İstanbul, Bursa, Edirne, Tekirdağ, Bursa, Kayseri, Ankara, Tokat gibi uluslararası ticarete dahil olmuş ticaret merkezleri ya da liman kentlerinde birden fazla çarşı mevcuttu. Bu şehirlerde kapalı çarşılar, bedestenler, aşağı çarşı, yukarı çarşı gibi farklı özellikleriyle ön plâna çıkmış çarşılar ile birlikte ayakkabıcılar çarşısı, demirciler çarşısı, ağaç pazarı, bit pazarı gibi belli meslek kolları ya da ürün çeşitlerine ait çarşı ve pazar isimlerine rastlanmaktadır¹²¹. Ergene’de belli bir ürün ya da malın satıldığı hususî çarşılar bulunmamaktaydı. Şehrin tüm alışveriş mekânı Şehirliyan Mahallesi ile Sultan II. Murad Câmii arasında yer alan çarşıyla sınırlıydı. Çarşı içinde çeşitli meslek kollarına ait dükkanlar bulunmakla birlikte belli bir malın ya da ürünün satıldığı hususî çarşılar bulunmamaktaydı. Bu anlamda küçük bir çarşı olduğu anlaşılan Ergene çarşısının şehir halkının yanı sıra etrafındaki kırsal alanın ihtiyaçlarını karşılayan yerel bir pazar işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. XV. yüzyılda Ergene kırsal alanında bir kısmı Ergene imareti vakfından olmak üzere 26 köy bulunmaktaydı¹²².

Ergene, Gelibolu-Edirne arasındaki güzergâhta önemli bir transfer noktası olmasına rağmen mezkûr şehirler gibi bölgesel ya da uluslararası ticaret ağına dahil olmamıştır. Ergene’nin yerel bir pazar olarak kalmasındaki en önemli sebep kadim payitaht olan Edirne’ye oldukça yakın bir mesafede bulunmasıdır. Edirne ile Ergene arasındaki mesafe bir menzîl olup bu mesafe bir günde katedilecek yola takabül etmektedir¹²³. Tarihi ticaret yollarının önemli bir kesişme noktası olan Edirne gerek nüfus potansiyeli gerekse Rumeli’ye açılan kapı olması sebebiyle önemli bir merkezdi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinin en büyük şehirlerinden biri olan Edirne 5.480 hâne nüfusu ile (yaklaşık 25-30.000 kişi) büyük bir tüketim potansiyeline sahiptir¹²⁴. Bu sebeple ürünlerini büyük ticaret merkezi olan Edirne’ye ulaştırıp oradan Rumeli’nin çeşitli şehirlerine gitmek üzere yola koyulacak ticaret ehli için Edirne yakınındaki Ergene sadece bir geçiş güzergâhı ve günlük zorunlu ihtiyaçların karşılandığı bir yer olarak kalmıştır. Ergene’ye ticaret tarihiyle gelenlerin şehirde mallarını indirip konaklamak ya da satmak yerine burayı bir geçiş noktası olarak tercih ettikleri açıktır.

Sonuç

Rumeli’de Osmanlılar tarafından kurulmuş ilk şehir olan Ergene’nin kuruluşu ve XVI. yüzyıl ortalarına kadar olan gelişim sürecine dair bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikli olarak

¹¹⁸ Suraiya Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 33.

¹¹⁹ Sultan II. Murad’ın vakıf binalarının tamiri ile ilgili kayıtlar arasında vakfın binalarından olan kervansarayın tamiri ile ilgili bilgi bulunmaktadır, bkz. Ö.L. Barkan, “*Edirne İmaretleri*”, s. 331.

¹²⁰ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V/II, s. 445.

¹²¹ İstanbul çarşıları ve ticari yapıları hakkında bkz. Halil İnalçık, “İstanbul”, *DİA*, XXIII (2001) s. 220-239; Edirne’de bulunan çarşılar ve ticaret merkezleri için bkz. Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 94-101; Bursa’daki çarşılar ve hanlar için bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006, s. 29- 37.

¹²² BA, *TT.d.*, nr. 20, 292-306; *MAD*, nr. 35, 112b-119b.

¹²³ Menzîl, Kelime olarak, konak, iki konak arası, bir konak yol, merhale, tatar konağı, posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu mahal manâlarına gelmektedir, bkz. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 148.

¹²⁴ Ö. L. Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X (1951-1953). İstanbul 1953, s. 22.

Ergene’nin bulunduğu sahanın XIV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen fetihler neticesinde ele geçirildiği ve Trakya’nın önemli bir şehri olan Dimetoka’ya bağlı bir yerleşme olduğu ortaya çıkarılmıştır. Buradaki ilk yerleşim formunun Ergene nehri kenarında kurulmuş, aynı zamanda derbend vazifesi gören Mahmud Baba tekkesi etrafında gelişmiş bir kır iskân merkezi olduğu tespit edilmiştir. Bu ıssız ve korumasız geçit yeri, Sultan II. Murad’ın inşa ettirdiği taşköprü ile birlikte yeni bir yerleşime sahne olmuştur. Köprü’nün güney ucunda Sultan II. Murad’ın câmi ve imareti şehrin nüvesini teşkil etmiştir. İmaretler Orhan Bey döneminden itibaren Osmanlı şehirlerinin fiziki gelişiminde önemli roller oynamıştır. Ancak Ergene’de kurulan Sultan II. Murad imareti, müstakillen bir şehrin temelini teşkil etmiştir.

Ergene, taşköprü ile Sultan II. Murad Câmii ve imaretini kapsayan sahada kurulup bu çerçevede gelişmiştir. XV. yüzyılın sonlarına doğru şehirleşme faaliyetleri neticesinde şehrin merkezindeki tarım alanları ortadan kalkarak yerini fonksiyonel yapılara bırakmıştır. Bu dönemde Ergene kırsal alan görüntüsünden sıyrılarak klasik bir şehir görünümünü arz etmemeye başlamıştır. Şehrin gelişim yönü Sultan II. Murad Câmii’nin güney cihetindeki kısımda gerçekleşmiştir. Yeni mahalleler şehrin bu kısmında ortaya çıktığı tespit edilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısı sonlarına doğru yerel halkın şehirleşme sürecine dahil oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde şehrin sakinlerinin adını taşıyan mahalleler kurulmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Câmî’nin kuzey yönü de yerleşime açılmıştır. Ergene’de XV. yüzyılda sadece bir mahalle bulunmaktayken XVI. yüzyılın sonlarına doğru mahalle sayısı beşe yükselmiş, nüfusu ise 1500 kişi civarına ulaşmıştır.

Ergene’nin gerek nüfus gerekse mahalle sayısı bakımından küçük bir yerleşme olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar XV-XVI. yüzyıllar arasında büyüme yönünde bir ivme yakalasa da orta ya da büyük ölçekte bir şehir formuna kavuşamamıştır. Bunda Edirne gibi büyük bir şehrin gölgesinde kalması ve uluslararası ticaret ağına dahil olamaması gibi faktörler etkili olmuştur. Ergene küçük bir yerleşme olmakla birlikte etrafındaki kırsal alanın gerek yönetsel (kadılık merkezi) gerekse sosyal ve iktisadi (Cuma câmii ve çarşı-pazar yerleri) merkezi olması hasebiyle şehir hüviyetini haiz bir yerleşim ünitesidir. Netice itibarıyla Ergene’nin şehir/kasaba mesabesinde küçük bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

a- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), nr. 20; nr. 77; nr.370; nr. 470.

MAD (Mâliyaden Müdevver Defterler), nr. 35.

MD (Mühimme Defteri), no: 9; no:23; no: 26; no: 28; no: 48; no: 58, no: 69; no: 74.

C. NF. (Cevdet Nafia), nr. 4/177.

C. EV. (Cevdet Evkaf), nr. 227/ 11350; nr. 504/25495.

KK.d. (Kâmil Kepeci Tasnifi), nr. 613.

TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) nr. 7933.

b- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi

MC (Muallim Cevdet Yazmaları) nr. 089.

Kaynak Eserler

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri-I*, İstanbul 1949.

Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, Yay. Haz. Niyazi Adıgüzel- Raşit Gündoğdu, C. III, İstanbul 2104.

Bertrandon De la Broquierenin *Denizaşırı Seyahati*, yay. haz. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, III/I, Yay. haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul 2006.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, V/II, Yay. haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2010.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevârih II*, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1979.

Rif’at Osman, *Edirne Evkaf-ı İslâmiyye Tarihi*, Osmanlıca’dan Sadeleştiren: Ülkü (Ayan) Özsoy, C. I , İstanbul 1999.

Şükrullah, *Behçetü’t-Tevârih*, Haz. N. Atsız, İstanbul 1947.

Kitap ve Makaleler

AKÇIL Nesrin Çiçek, “Uzunköprü”, *DİA*, XLII (2012), s. 266- 267.

AKDAĞ Mustafa *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963.

ALPASLAN Aliagaoglu - Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 38, Ağustos 2016, s. 203-226.

ATEŞ Hacer, “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka”, *Tarih Dergisi*, S. 75, 2021/3, s. 91-115.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisi’nin İlk Devri (1230-1402)-I*, İstanbul 1966.

_____, - İ. Yüksel Aydın, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1976.

BARKAN Lûtfi Ömer, “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar”, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/ 1-2 (İstanbul 1963), s. 239-296.

_____, “Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları”, *Belgeler*, I/1-2, 1993 (Ankara), s. 235- 380.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler; *Vakıflar Dergisi*, II (1942).) s. 279-386.

_____, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I. Cilt Kanunlar*, İstanbul 1943.

BAŞKUTLU Salih, “Klasikten Moderne Osmanlı Değirmenciliği”, *Kadim*, S. 3, 2022 (Nisan) s. 209-240.

_____, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-1953), İstanbul 1953, s. 1-25.

BAYKARA Tuncer, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?”, *Osmanlı Özel Sayısı II*, Yeni Türkiye Yayınları, XI/32, Mart/Nisan 2000, s. 371-378.

ÇULPAN Cevdet, *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, TTK Yay., Ankara 1975, s. 99-102.

DEĞERLİ Ayşe - KÜÇÜKDAĞ Yusuf, “Vesâik-i Bektaşiyân’da Yer Almayan Rumeli’deki Bektaşî Yapıları (1400-1826)”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2017/13, s. 105-135.

EMECEN Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.

ERGENÇ Özer, “Osmanlı Şehirleri’nde “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s. 68-78.

_____, *Şehir Tolpum Devlet-Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

_____, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, 2006.

ERGİN Osman, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul, 1939.

ERTUĞ Zeynep Tarım, “İmaret”, *DİA*, XXII (2000), s. 219-220.

FAROQHI Suraiya, “A Map Of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 161-173.

_____, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kaycıoğlu, İstanbul 2000.

GENÇ, Mehmet, “Mukataa”, *DİA*, XXXI (2006), s. 129-132.

- GÖKBİLGİN Tayyib, M. XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı (Vakıflar-Mülkler-Mukataalar), İstanbul 1952.
- GÜNEŞ Ahmet, “16. Yüzyılda İznik’te Zâviyeler ve Gelir Paylaşımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, 2004, s. 123-150.
- HALAÇOĞLU Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, TTK yay., Ankara 1991.
- İNALCIK Halil, “Raiyyet Rûsumu”, *Belleten*, XXIII, S. 92, Ankara 1959.
- _____, “Murad II”, *DİA*, XXXI (2020), s. 164-172.
- _____, “İstanbul”, *DİA*, XXIII (2001), s. 220-239.
- KARAKAYA Enis, “Orhan Gazi Câmii ve İmareti”, *DİA*, XXXIII (2007), s. 386-387.
- KAYAPINAR Levent, “XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka’da Bektaşî Tekke ve Zâviyeleri”, *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 2018/18, s. 135-162.
- KAZANCIGİL Ratip, *Edirne İmaretleri*, İstanbul 1991.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.
- ORHONLU Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı*, 2. Baskı (Eren Yayınları), İstanbul 1990.
- ORTAYLI İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994.
- ÖZ Mehmet, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999.
- PARLAK Cengiz, “Sultan II. Murad’ın Köprübaşındaki Hayrâtı Ergene İmareti (XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Evkâfı ve İdaresi)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 52, 2022 (Eylül), s. 111-128.
- ŞAHİN Haşim, “Seyyid Ali Sultan”, *DİA*, XXXVII (2009), s. 48-50.
- ŞAHİN İlhan, “Şehir”, *DİA*, C. XXXVIII (2010), s. 446- 449.
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985.
- YİĞİT Ahmet, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998.

EKLER -1

415

Fotoğraf 1- Ergene köprüsü başında şehrin girişinde bulunan Mahmud Baba’nın mezarı¹²⁵.

(Halk arasında ve modern kaynaklarda hatalı olarak Mahmut Baba’nın II. Murad devri komutanlarından olup köprünün yapımına nezaret eden bir akıncı beyi olduğu söylenegelmiştir. Bu söyleniş zaman içerisinde kanıksanmış olacak ki, Mahmud Baba Türbesi’ne ilâve edilen mezar taşına da aynı şekilde nakşedilmiştir. Mahmud Baba muhtemelen I. Murad ya da Yıldırım Bayezid devrinde yaşamış bir Bektaşî dervişidir. Ayrıca mezar taşında yer alan H. 847 (1443) tarihi ise yine hatalı Mahmud Baba’nın ölüm tarihi gibi gösterilmiştir. Fakat bu tarih Sultan II. Murad’ın inşa ettirdiği Ergene Köprüsü’nün bitiş tarihidir.)

¹²⁵ Mahmud Baba’nın mezarı/türbesi bugün Uzunköprü Belediye Çay Bahçesi içinde kalmıştır. Burada bulunan mezarın fotoğrafını çekip gönderme nezaketinde bulunan Uzunköprü Meslek Yüksekokulu Öğretim Elemanlarından Öğr. Gör. Göksu Aybaz’a teşekkürü bir borç bilirim.